

CHF'NİN 1927 KURULTAYININ ÖNCESİNDE TOPLANAN İL KONGRELERİ

METE TUNÇAY

CHF'nin 1927 Büyük Kongresine değin, Takrir-i Sükun dönemi- nin ilk yarısındaki çalışmalarını hakkında çok az bilgimiz var. İlk tüzük gereğince, 1923 yılında hemen başlanamasa bile, hiç değilse, 1924 Ekiminden itibaren birer ay aralıklarla (mahalle ve köylerde) Halk, Nahiye, Kaza ve Vilâyet Kongrelerinin toplanması gerekiyordu. Büyük Kongre de 23 Nisan 1925'te toplanmalıydı. Oysa, olağanüstü ko- şullar nedeniyle bu toplantılar ertelenerek tüzüğün öngördüğü Bü- yük Kongre, iki buçuk yıllık bir gecikmeyle, 1927 Ekiminin ortasında yapılabilmıştır. Daha alt düzeydeki örgüt kongreleri konusunda, ise CHP'nin yararlanılabilecek durumda bir arşivinin olmayışı, kütüp- hanelerimizin de yetersizliği karşısında, ancak bulabildiğimiz iki ki- tapçıktan bir takım bilgiler edindik. Bunlardan biri 1925 Mayıs ayı- nın başından Kasım ayının ikinci yarısına kadar süren CHF İstanbul Vilâyet Kongresinin (basılı) tutanakları; ikincisi de, 1927 Kongresi- nin daha önceki vilâyet kongreleri dileklerini ve bunlara vekâletlerin verdiği cevapları gösteren Raporları Tetkik Encümeninin (yine ba- sılı) mazbatasıdır. Milli Kütüphane'de de, TBMM Kütüphanesi'nde de bulunmayan bu kitapçıkların birincisini California'daki Stanford niversitesi'nin Hoover Kütüphanesi'nde gördük, ikincisini ise Ali Bi- rinci arkadaşımız bize armağan etti.

* * *

CHF İstanbul Vilâyeti Umumi Kongresi Zabtı : 1925 - 1341 başlı- nı taşıyan kaynaktan¹, firkanın 1925'te İstanbul'daki işleyişi hakkında bazı fikirler edinebiliyoruz. Yalnız buradan genellemeyle parti ör- gütünün tümü hakkında yargılara varmamak gerekir; Örneğin, mer- kez organları (Grup vb.) herhalde farklı bir çalışma içindedir.

¹ "Hâtime"ye göre (s. 203), "Kongre kâtibi Abdülkâdir Ziya Bey tarafından tutulan işbu zabıtlar Mıntaka Müfettişliğinin müsaade-i mahsusasıyla" Kongre Reisi Süreyya (İlmen) Paşa tarafından bastırılmıştır.

Şurasını da belirtmeliyiz ki, İstanbul Kongresi başladıktan bir ay kadar sonra, Umumi Hey'et-i İdare kararıyla bütün ülke 14 parti müfettişliği mıntikasına ayrılmış ve herbirinin başına birer müfettiş atanmıştır.² Bu arada, mutemetliklerin kaldırılacağı ve işlevlerinin parti başkanlarınca görüleceği ileri sürülmüş³ ise de, bu söyleninin doğru olmadığı, mutemetlik kurumunun 1927 tüzüğünde bile sürmesinden bellidir. Merkezîyetçi İ+T modelinden alınmış olup, merkezden atanmış yerel parti örgütü başkanlığı anlamına gelen mutemetlik, CHF'nda ancak 1931 tüzüğüyle hiç değilse ad olarak kalkacaktır.

1925 İstanbul Kongresi tutanaklarının çeşitli yerlerindeki değinmelerden anlaşılıyor ki, bu il örgütünü yöneten "hey'et-i müteşebbise vaktiyle BMM âzasından Ali (Çetinkaya), Ali Rıza ve Refik (Koralan) Beyler tarafından teşkil edilmiştir" (13. Mıntika Müfettişi Refik İsmail Beyin 5 Kasım 1925 tarihli oturumda verdiği açıklamadan : s. 133-34). İstanbul'a partinin örgütlenmesi emri 20 Kasım 1923'te gelmiş olmakla birlikte, "mutemetlik teşkil 7 Şubat'tadır (1924)" (Sabık İstanbul Vilâyeti Mutemedi Sudî Beyin 9 Ekim 1925 tarihli oturumdaki konuşmasından : s. 107). O zamanki mülki taksimata göre, bugünkü İstanbul (eski livaların yerine geçen) ayrı ayrı üç vilâyetten (+ Çatalca'dan) oluşuyordu. Bunlardan İstanbul'un başına Sudî, Üsküdar'ın başına Hâkim Rıza, Beyoğlu'nun başına da Refik İsmail Beyler mutemet olarak atanmışlardır.

İstanbul Kongresinin Umumi Merkez binasında 1 Mayıs 1925 Cuma günü yapılan ilk oturumunda, herhalde parti merkezinin iste-

² Cumhuriyet, 3 Haziran 1341. (10 Temmuz tarihli gazetelerde de bu haber doğrulanmaktadır.) 1923 Nizamnamesininin 82. maddesine istinaden teşkil edilen Mıntikalar şunlardır :

1. Ankara, Kastamonu, Sinop, Çankırı, Zonguldak, Çorum, Kırşehir, Yozgat, Kayseri.
2. Karahisar-ı Şarki, Tokat, Amasya, Sivas, Samsun.
3. Gümüşhane, Rize, Trabzon, Giresun, Ordu.
4. Ardahan, Kars, Beyazıt, Erzurum, Artvin, Erzincan.
5. Van, Hakkâri, Muş, Bitlis, Siirt.
6. Genç, Ergani Madeni, Diyarbakır, Siverek, Mardin, Urfa.
7. Dersim, Elâziz, Malatya.
8. Adana, Kozan, Cebelibereket, Gaziantep, Maraş, Mersin, İçel.
9. Aksaray, Niğde, Konya, Isparta, Burdur, Antalya.
10. Bolu, İzmit, Ertuğrul, Eskişehir, Kütahya, Afyon.
11. İzmir, Saruhan, Aydın, Denizli, Menteşe.
12. Bursa, Karesi, Çanakkale.
13. İstanbul, Üsküdar, Beyoğlu, Çatalca.
14. Kırkkilise, Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu.

³ Cumhuriyet, 4 Haziran 1341.

gi uyarınca, üç vilâyet kongresi görüşmelerinin birarada yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Kongreye mutemetlerden başka, İstanbul örgütünden seçilmiş 12, Üsküdar'dan 10, Beyoğlu'dan da 8 kişi olmak üzere, toplam 28 delege ile başlanmaktadır :

- İ1. Muhamî (Avukat) Emin Âli B.
- İ2. Mülga Dahiliye Nezareti Hey'et-i Teftişîye Reis-i Sabıkı Fetih B.
- İ3. Belediye Doktorlarından Hilmi B.
- İ4. Balat Nahiyesi Mutemed-i Sabıkı Hasan Burhanettin B.
- İ5. Büyükkada Daire-i Belediye Müdürü Nevzat B.
- İ6. Tütün İnhisar İdaresi, Fabrikalar Şube Müdürlüğü Muhasebecisi Esat Hâmi B.
- İ7. Muhamî Salih B.
- İ8. Ticaret Mektebi Müdür Muavini Hüsnü B.
- İ9. PTT Muhasebe Müdürü Hulûsi B.
- İ10. Büyükkada Mutemedi, Muhamî Tevfik B.
- İ11. Faik B.
- İ12. Sabık Maarif Memuru Nurettin B.
- Ü1. Eshab-ı emlakten Emin B.
- Ü2. Adliye memuru Mazhar B.
- Ü3. Samsun Hattı Muhasebecisi Selâhattin B.
- Ü4. Teşrih Müderrisi Dr. İsmail Hakkı B.
- Ü5. Eczacı Celâlettin B.
- Ü6. Kadıköy Lise Müdürü Niyazi Tevfik B.
- Ü7. Muhamî Halis B.
- Ü8. Hisar Belediye Memuru Hasip B.
- Ü9. Seyrisefain Müdürlerinden Selâhattin B.
- Ü10. Süreyya Paşa
- B1. Telefon Şirketi Müfettişi Esat B.
- B2. Muhamî Abdülkâdir Ziya B.
- B3. Bank-ı Osmanî Memuru Hamza Osman B.
- B4. Müşir Fuat Paşazade Hidayet Fuat B.
- B5. Ticaret Odası Muamele Müdürü Tayyip Servet B.
- B6. Hamallar Kâtib-i Mesulü Şeref B.

Kongrenin açılışında henüz Baş Mutemet Vekili sıfatını taşıyan Refik İsmail Beyin "nutk-u iftitahî"si dinlendikten ve Gazi'ye bir

tazim telgrafı çekildikten sonra, ilk iş olarak, tüzük uyarınca kongre reis ve kâtipleriyle encümen azaları seçilmiştir. Süreyya Paşa 32 reyyle riyasete getirilmiş, Emin Âli Bey 36, Abdülkâdir Ziya Bey 33, Tayyip Servet Bey de 35 rey alarak kâtipliklere geçmişlerdir.

Daha sonraki haftalarda, bir yandan üç vilâyetin kongreleri ayrı ayrı toplanarak vilâyet hey'et-i idarelerini seçmişler (fakat bu kulların, tüzüğün 37. maddesine göre Umumi Hey'et-i İdare tarafından tetkik ve Fırka Divanınca tasdik edilmeleri, göreceğimiz gibi, bir hayli sürüncemede kalacaktır), bir yandan da encümenler raporlarını hazırlamışlardır.

Vilâyet Hey'et-i İdareleri (s. 11-12) :

Istanbul	Ticaret Odası Reisi Kevâleh Hüseyin B. Muhami Emin Ali B. Tütün İnhisar İdaresi, Fabrikalar Şube Müdürlüğü Muhasebecisi Esat Hâmi B. Dr. Hilmi B. Ticaret Mektebi Müdür Muavini Hilmi B. -tasdik edilmeyince yerine: Müderris Şemsettin (Günaltay) B.
Üsküdar	Süreyya Paşa Darülfünun Emni Nurettin B. İlahiyat Fakültesi Reisi Müderris Şemsettin B. -tasdik edilmeyince yerine: Mülga Sadaret Müsteşar-ı Sabıkı Emin B. Muhami İhsan B. Cemiyet-i Umumiye-yi Belediye Azasından Abdurrahman Naci B.
Beyoğlu	Ziyaeddin B. Muhami Selâhattin B. Esbak Polis Müdürü Sudi B. Müşir Fuat Paşazade Hidayet Fuat B. Ticaret Odası Muamele Müdürü Tayyip Servet B. -tasdik edilmeyince yerine: Telefon Şirketi Müfetişi ve Beyoğlu Mutemedi Esat B.

Baş Mutemet Vekili Refik İsmail Beyin Açış Konuşması (s. 4-7) :

"Muhterem Arkadaşlar!

Uzun hicran senelerinde Anadolu'dan ayrı ve feci bir istilâ altında kaldığı halde göğsünde sakladığı kıymetli cevherin parıltısını

kaybetmeyen İstanbulumuzun fırka teşkilâtına ait Birinci Kongresini küşat ederken altın yazılı bir tarihin mebde-i ve fırkamızın Reis-i Umumisi Mübeccel Reis-i Cumhur Gazi Paşamızı ve Vekil-i Âlisi Pek Muhterem İsmet Paşa Hazretlerini ve rûfekâ-i mesâisini hürmetle selâmlar ve bundan en büyük hazz-ı iftihar duyarız. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden devren CHF'na intikal eden teşkilât arkadaşlarımız şimdiye kadar vasi takatları ve bulabildikleri imkân dairesinde maksada vusûl için azami hizmet etmişlerdir. Kendilerine alenen teşekkürü vecaipten addederim.

Malûm-u âlileri olduğu vechile ARMHC 20 Teşrinisani 339 tarihinden itibaren Halk Fırkasına inkılâp eylemiş ve Müdafaa-i Hukukta çalışan arkadaşlarımız Hey'et-i Müteşebbise halinde vatani vazifelerine devam eylemekte bulunmuştu. Fırka Nizamnamesinin mevadd-ı mahsusasına göre 23 Teşrinievvel 340 tarihinden itibaren mahallât ve kurra hey'et-i müteşebbisesi vasıtasıyla Nizamnamemiz mucibince ocaklarda âzâ kaydına başlanmış ve mahallât ocak kongreleri teşkiline müsait nisap hasıl olur olmaz kongreler içtimâna başlamıştır. Müteakiben nahiye ve badehu kaza kongreleri de in'ikat ederek ocaklardan itibaren gelen ve halkın menafi-i umumiyesine müteallik bulunan metalip derece bittetkik hey'et-i umumiyesi kongremize arz ve tevdi edilmiştir. Müdafaa-i Hukuk zamanında (339) senesi muhtaran ve hey'et-i ihtiyariye intihabında bini müteceviz kurra ve mahallât için cerr-i menfaat yerine fisebilülhak hizmeti gaye ve hedef bilen namzetler fırkamız tarafından tesbit edilmiş ve ekseriyet-i azimesinin intihabı temin edilmiş olduğu gibi, 340 senesi içinde aynı suretle çalışılmış ve hüsnüniyetimizin mükâfâtı olan muvaffakiyet elde edilmiştir. Kezalik vuku bulan Mebusan intihabatında fırkamız namzetleri kahir bir ekseriyet kazanmıştır. Bu kazanç asırlardan beri Türkü kâbus istibdadı altında ezen ve ona benliğini unutturmağa çalışan köhne müesseselerin ebediyen tarihe intikalinden sonra ırkımızın türemesine ve dinimizin icabat-ı hakikiyesine kemaliyle muvafık ve mutabık olan Cumhuriyet idaresinin ve onun desatir-i selâhiyetkâranesinin muhterem İstanbul müntehip ve mümessillerinin ruh ve vücudunda ne kadar derin kökler saldığının -ifsatkâr yaygaralara rağmen- pek celi ve bâhir delilidir.

Halkın ihtiyacatına ait olarak fırkamıza vuku bulan müracaatlardan derhal kâbil-i icra olanları imkân mertebesinde yaptırılmış, diğer umumi ve büyük icraata ait evrak kongremize takdim edilmiştir. Müdafaa-i Hukuk zamanında bir iki yerden maada elyevm içtima edildiğimiz Merkez-i Umumimiz binası mevcut idi. Fırka haline inkılâptan sonra Nizamnamenin sarahatı ve ihtiyacat telif edilmek

suretiyle hemen her tarafta klüplerimiz açılmış ve bu meyanda İstanbul ve Beyoğlu klüpleri fırkanın tevsi-i faaliyetine ve efradının tatmin-i ihtiyacatına müsait bir vaziyet iktisap etmiştir. Klüplerimizin peyderpey bir hâl-i tekâmüle ifrağı faal heyetlerimizle efradımızın azim ve gayretine vabestedir. Bunun hayyiz-i husule geleceğini kuvvetle ümit ediyoruz. İşte fırkamızın geçen seneye ait icraat ve faaliyeti hakkında muhtasaran arz-ı malûmat edilmiştir. Önümüzdeki seneye ait icraat programımıza gelince: kongremizce tetkik olunarak Umumi Kongrede tasvip olunan hususâtı icra ve memleketin muhtaç olduğu ümran, maarif ve iktisada dair tedabirini ifaya tevessül eylemekle kendimizi vezaifimizin mühim bir kısmını bilfiil ifa etmiş ad ve telâkki edeceğiz.

Nizamnamemizin 47. maddesi vilâyet kongrelerinde kongre reisi ve kâtiplerinin ve encümenlerinin intihapları ve faaliyetleri aynıyla Büyük Kongrede olduğu gibi vuku bulacağını mübeyyin bulunmakla, reis ve kâtiplerle encümenlerin intihabına iptidar olunmasını arz ve beyan ve âzâ-yı muhteremeye mesâi-i vatanperveranesinde muvaffakiyetler temenni ederim."

Nihayet, 21 Temmuz 1925'te Umumi Kongre 25 murahhasın katılmasıyla yeniden toplanmıştır. Bu kereki delege listesini eskisiyle karşılaştırınca, eski delegelerden bazılarının gelmediği görülmektedir, ama İstanbul'dan İmadettin, Üsküdar'dansa Ferit Zühtü, İbrahim, Mükerrerem ve Abdürrezzak Beyler gibi yeni adlar da vardır.

31 Temmuzda Murakabe Encümeni raporunun örgüt ve ilke sorunlarıyla ilgili bölümünün öncelikle tartışılması kabul edilmiştir. Tutanakta (s. 13), "raporlar eserin nihayetinde münderiştir" diye bir dipnotu olmasına karşın, kitabın sonunda bütün raporlar verilmiş değildir, bu arada Denetleme Kurulu raporu da yoktur. Ancak görüşmelerden, "acı hakikatler" diye nitelenen belli başlı eleştiri öğelerinin neler olduğu anlaşılıyor.

Bir kere, fırkanın, belediye, il özel idaresi ve Tekel gibi yönetim birimlerine tamamıyla egemen olamamasından yakınılmaktadır. Belediye Meclisi, parti örgütlenmesinden önce seçildiği için, iddia edildiğine göre, ayakbağı durumundadır. Sonra, partililerin işe alınmada yeterince kayırılmadıkları da açık açık şikâyet konusu edilmektedir. Buna karşılık, Milli Mücadeleye muhalif olmuş ya da TpCF yönetiminde yer almış kişilerin, hatta öz Türk ve Müslüman olmayanların iş bulabilmeleri eleştirilmektedir.

Bu iki konunun vurgulanmasıyla başlayan görüşmeler, giderek örgütün zayıflığı ve yürel yöneticilerin yetersizliği sorunlarını da

kapsamıştır. Sonunda bütün bu noktaların bir önergeyle özetlenmesine varan tartışmalar, önemli bölümleriyle şöyledir: (s. 28-33)

“(Murakabe Encümeni Mazbata Muharriri) Hüsnü Bey (İstanbul) — Encümen bu teşkilât meselesini müzakere ederken fırkanın İstanbul'da çok kuvvetli bir vaziyeti olmadığını gördü. Bir kere fırkanın verdiği direktif dairesinde fiilen icra vazifesiyle mükellef zevatın çok fazla otorite tesis edemediklerini müşahede etti. Ortada bir Şehremaneti, yani Cemiyet-i Umumiye-yi Belediye meselesi var. Meclis-i Umumiye-yi Vilâyet var. İnhisar İdareleri var. Bunların hareketi fırkaca meçhuldür. Nitekim Şehremini Bey Encümene izahat verirken 'karşımda aldığım direktifler dairesinde idame-i faaliyetime mâni, fırkamız umdelerine karşı zat kanaatler besleyen bir teşkilât karşısındayım. Faaliyetimize engel olunuyor. Bu vaziyet karşısında iş yapılamaz' dedi. Bu bir vakiadır. Encümen gördü ki, Şehremanetinde karşı karşıya iki parti vardır. Biri Cemiyet-i Umumiye-yi Belediye, diğeri Şehremaneti. Ve o Cemiyet-i Umumiye-yi Belediye ki birkaç sene evvel intihap edilmiş ve mazinin başka zümrelerine istinat eder bir müesseseden başka bir şey değildir. Gerek Cemiyet-i Umumiye-yi Belediye gerek Meclis-i Umumiye-yi Vilâyet mazinin bize fena bir mirasıdır. Fakat bunların fevkinde zaman-ı teşkilleri fırkamızın hâkim vaziyette bulunduğu anlara ait olmakla beraber aykırı bir müessese teşkilâtı olarak İnhisar İdarelerini görüyoruz. Meselâ Reji gibi. Bu teşkilâta fırka bigâne kalmıştır. Efendiler bugün memlekette hâkim olan zihniyet ve mefkûre Türklük ve Türkçülük tür. Rûsamız, bizzat reisicumhurumuz bile bu noktayı her fırsatta ilân ettiler. Buna rağmen Reji İdaresinin teşkilâtında buna ehemmiyet verilmedi. Kozmopolit ruhların boğulması en birinci umdemiz iken ayrı unsurlara yer verildi. Efendiler bunlar bizden yiyorlar, fakat Bağdat'a veya İskodra'ya hizmet ediyorlar. Bunları isimle ta-dat edebiliriz.

Niyazi Tevfik Bey (Üsküdar) — lütfen istidraten — Terakkiper-verlerin Erenköy Reisi Esseyit Mehmet, Seyfi Bey tarafından Reji depo müdürlüğüne 100 lira maaşla tayin edilmiştir. İstanbul İskân Müdürü Asım Bey Eskişehir Hükümet Dairesinin balkonunda kuva-yı milliyeyi kuva-yı bağıye diye tavsifen halkı kuva-yı milliye aleyhine tahrik etmiştir. Bugün cumhuriyet idaresinin bir vilâyet rûknüdür. Mucib-i hayrettir.

Dr. Hilmi Bey (İstanbul) — Bu hesapları kimden sormalı.

Hüsnü Bey (İstanbul) — Arkadaşlarımızın bu hususta birçok malûmatları vardır Meselâ Salih Beyefendiyi, Esat Beyefendiyi bu hususta dinlemek müfit olur.

Salih Bey (İstanbul) — Bendeniz tamamıyla Hüsnü Beyin mü-talâatına iştirak ediyorum. Hakikaten Türkiye'ye Türk tarihinin kaydettiği istiklâli bahşeden hükümet fırkasının İstanbul'da bir buçuk senede değil, birkaç günde teşkili lâzımdı. Fırkanın taazzuvuna çalıştıkça gayr-i mer'i bir kuvvetin bütün taazzuvumuza göğüs gerdiğini görüyoruz. O da hükümet teşkilâtıyla fırka teşkilâtının beraber yürümesidir. İstanbul Valisini ben fırkaya bir buçuk ay evvel ithal ettim. Nasıl dahil oldular, hikâye edeyim. Mukaddema Bâbıâll Şifre Müdürlüğünde bulunmuş bir zatın İstanbul Vilâyetinde inhilâl eden Levazım Müdürlüğüne tayini için fırka rüesası tarafından tavsiyename gönderilir. Bütün müracaat-ı tahririye ve şifahiyyeye rağmen Vali teşkilâtı bir emrivâki karşısında bulundurdu ve oraya Evrak Müdürünü tayin etti. Değil fırkaya dahil olmamak, Valinin o muhitte fırkayı temsil eden zatla daima temas etmesi lâzım gelir. Meselâ münhal bir yer için fırkadan namzet ister. Bunlardan kat-ı nazar Halk Fırkası Mutemedi sıfatıyla bir dairede iş takip etmek imkânı yoktur. Şahsi otoritenizle her işi takip edebilirsiniz. Fırka Mutemedi sıfatıyla vaziyet ettiğim işlerde mahrumiyete duçar oldum. Hükümet kuvveti ile Fırka kuvveti ayrı ayrı yürüdükçe fırkanın vaziyeti düzelemez. Şehremaneti de aynı vaziyeti irae ediyor. Mazuliyet Kanununun emri hilâfına bile arkadaşlarımızın refahını düşünmüyoruz. Hükümet teşkilâtı üzerinde lâzım olan otoriteyi tesis edemiyoruz. Hükümeti teşkilâtımıza alâkadar kılamıyoruz. Fırka işleri, tabii duruyor. Ankara'da bile memurları fırka ile alâkadar görmedim. Damat Ferit zamanında Kuva-yı Milliye erkânı aleyhine verilen idam kararlarını imza eden bir heyet içinde bulunan bir adamın bir vekâletin hukuk müşaviri olduğunu görünce hayretler içinde kaldım. Hükümetin maddi kuvvetleri bir ihtiyat akçesidir. Evvelâ fırka kuvvetiyle hükümet yürür. Biz asla fırka kuvvetine ehemmiyet vermiyoruz. Serbest bir intihapta istifade edecek bir fırka teşkilâtımız yoktur. Mebuslarımız muvacehesinde kemal-i ciddiyetle söylüyorum. Meselâ âhiren teşekkül eden Kantariye Mültezimliği Sermüfettişliğine şimdilik 80 lira maaşla Bakırköy Terakkiperver Fırkası kâtib-i sabıkı Şehremaneti Müfettişlerinden Kâzım Bey tayin edilmiştir. Bu ve emsali şeyler saymakla bitmez. Telgrafla azledilen İktisat Müdürü Hacı Lütfü Bey 200 lira maaşla Reji Müfettişi olmuştur. Damat Ferit'in Müdür-ü Umuru ve Kâtib-i hususisi Rafet 200 lira maaşla Fenerler İdaresine Hukuk Müşaviri olmuştur.

Şeref Bey (Beyoğlu) — Arkadaşlar, bu kirli şahsiyetler memleketin namuslu evlâtlarına da mütemerrit bir şekilde tecavüz ediyorlar. Bugün İstanbul Defterdarı Türk değildir. Marunidir, Dürzidir.

Mazisine gelince, bu hazret Mütareke bidayetinde Tophane Tahsil Şubesi vekili idi. Yapmadığı suistimal kalmamıştır. Tophane ve civarı halkı pek alâ tanırılar. Mülkiye Müfettişi Aziz Beyden ve sair zevattan sorulsun. Bu adamın tayinine herkes hayret etti. İdareyi ele alınca fesada başladı. Emlâk-i Milliye ve Metruke işlerinin laymetini anladı. Arkadaşlarımızdan ve erbab-ı namustan Emlâk-i Milliye Müdürü Naci Beyi oradan uzaklaştırmak icap ediyordu. Ona işten el çektirildi. Bu arkadaşımız yedi-sekiz aydır inliyor. Bu adamın cürmü varsa ispat ediniz diye fırka çalıştı. Vali Bey re'sen vekâlete yazılmış, ben bir şey yapamam dedi. Bugün bu arkadaş tarlada patates ekip hayatını kazanmaya çalışıyor. Ben zannederim ki her fırka taazzuvundan sonra içerisinden adam yetiştirmeye gayret eder. Adam yetiştirir ve onlardan istifade eder. Gerek İntihabatımızda gerek mücadelâtımızda, halka karşı hitabelerimizde Gazi'nin isminden istifade ederiz. Ne hizmet ediyoruz. İntihaptan. İaneden başka bir işimiz yoktur. Ve fırkanın işlerini yürütemiyoruz. Halk, mücrimler hâkim vaziyetinde memlekette gezerken fırkaya iyi gözle bakmıyor.

Abdülkâdir Ziya Bey (Beyoğlu) — Fırka teşkilâtımızın kuvvetli bir nüfuz altında idame-i faaliyeti için fırka dahilinde çalışan arkadaşlarımızın da erkân-ı hükümet üzerinde ciddi bir nüfuz ve tesir temin edecek esbab ve mesaili ihzar etmeleri lâzımdır. Meseleyi iki taraflı görmek ve iki taraflı muhakeme etmek icap eder. Biz bir taraflı muhakeme ediyoruz. Meselâ bir kaza veya nahiye mutemedinin fırkanın ismini vererek bir Ermeni tarafından veya herhangi bir gayr-i Türk bir unsur tarafından verilecek bir baloya müsaade almak için Polis Müdüriyetinde takibatta bulunduğunu işitiyoruz. Polis erkânından birisi bizzat bana söyledi. Bu hareketin önüne geçmeliyiz, efendiler. Bu gibi vaziyetlerin hudusü fırka faaliyetlerini felce uğratacak mahiyet arz ediyor.

Niyazi Tefvîk Bey (Üsküdar) — Bizim burada mevzu-u bahs ettiğimiz nokta fırkanın menafî-i âliyesi nokatıdır. Bu memleketin gençleri Cumhuriyet idare(sin)i takviye edecek bir emniye-yi hâlisâne ile çalışmaktadırlar. Bunlar, kaza mutemetlerinden biri kendi başına bir iş görmüş, bunun fırka işleriyle, fırkanın menafî-i âliyesiyle münasebeti yoktur. Bu her yerde olabilir. Asıl vazifemiz bu inkılâp devrinde bize zıt kanaat-i siyasiye taşıyanları iş başına getirmektir. Cumhuriyetçi bir adamın iş başına gelmesi memleketin menfaatinedir. Yeni doğan cumhuriyeti tesbit etmek lâzımdır.

Şeref Bey (Beyoğlu) — Abdülkâdir Bey dahilî ve ailevi hastalıklardan birisine fena halde temas ettiler. Her teşkilât-ı siyasiyede

tufeyli bir takım eşhas bulunabilir. Bunların mahiyetleri taayyün ederse mazarratları mahdud kalır. Devair-i devlette mutemet sıfatını haiz bir arkadaş simsar vaziyetinde dolarsa onu aileden ihraç etmek lâzımdır. Bir kabahat da böyle bir müracaata maruz kalan memurun fırka teşkilâtını haberdar etmemesidir. Bunların taaddütü iyi netice vermez.

Dr. Hilmi Bey (İstanbul) — Kusurun büyüğü iki taraflıdır. Biri Merkez-i Umumi-nin diğeri İstanbul merkezinindir. Merkez-i Umumi şimdiye kadar İstanbul merkeziyle alâkadar olmamıştır zannedirim. Bugün fırkanın içinde öyle insanlar vardır ki Terakkiperver Fırkasına dahil olmak için müracaatta bulunmuşlardır. Bütün kabahatler buradaki merkeze taallük ediyor.

Salih Bey (İstanbul) — Kongre kâtibi beyin buyurdukları gibi fırka mümessillerimizin de bu hususta kabahatleri vardır. İstanbul teşkilâtında görülen bu hata ve noksanları hem de karar müstenidatımızı söylemek için Ankara'ya iki arkadaşımızı gönderelim! İstanbul'un vaziyet-i hususiyesini nazar-ı dikkate almak icap eder. Çok otorite sahibi bir zatın İstanbul teşkilâtı başında bulunması icap eder. Fırka bu suretle taazzuv eder. Tâli mutemetlerin ihtiyacı mahalliye hakkındaki metalibatını o yapar ve müessir olur. Müsbet bir ihtiyaç olarak hidemat-ı milliyede çok tanınmış bir şahsiyetin buraya gönderilmesi lâzımdır. Müstahberat-ı hususiyemize nazaran İstanbul'un güya mutemetlik teşkilâtı ipka edilmiş. Diğer vilâyetlere müfettiş tayin edilirken buranın ihmali gayr-i caiz olduğu merkeze ihbar edilmeli ve teşebbüste bulunulmalıdır.

Süreyya Paşa (Reis) — Mutemet beylerin huzuruyla bu münakaşayı yapalım. Müteakip celsede müzakerata devam edelim."

Başkanın önerisi benimsenmiş, fakat 1 Ağustos günü yapılan toplantıda, Baş Mutemet Vekili Refik İsmail Beyin Ankara'da olduğu söylenerek bu konudaki görüşmeler sürdürülememiştir. Bir hafta sonra, 8 Ağustos tarihli toplantıda, Refik İsmail Beyin Ankara'dan döndüğü, ama kongreye gelmediği, fakat Üsküdar Mutemedi Hâkim Rıza beyin hazır bulunduğu belirtilerek görüşmeler yeniden başlatılmıştır. Önce, geçen oturumda suçlanan İstanbul Defterdarı Ali Hikmet Bey sorunu tartışılmıştır. Salih Bey, bu zatı savunarak "... fırka arkadaşlarımızın terfihî zmnında vâki olan müracaatları ehemmiyetle nazar-ı dikkate almış ve terfihleri için çalışmıştır" demekte ve esaslı tahkikat yapıp zabtın tashihini istemektedir. Şeref Beyse ısrar etmektedir. "Cebel-i Lübnanlıdır. Mezahib-i Erbaaya dahil değildir. Nâsırîdir." Salih Bey, iki Ali Hikmet olduğunu, bunların ka-

rıştırıldığını söyler. Sonunda Niyazi Beyin önerisiyle, İstanbul Hey'et-i İdaresinin tahkikat yapması kararlaştırılır. Rapor bir kez daha okunduktan sonra, toplantıda bulunan yönetim sorumlusu görüşünü açıklar (s. 37 vd.) :

"Hâkim Rıza Bey (Üsküdar) — Fırkanın zayıf bir mahiyet arz ettiğine dair olan fıkraya muhalifim. Ancak Merkez-i Umumiye arzı icap eden mesaili ihtiva eden bir rapordur. ... Fırkamız kuvvetlidir, zayıf değildir. Zayıf olarak nereyi ve neyi görüyorsunuz, tasrih ediniz. Bütün intihabatı kazandık. ... Cemiyet-i Umumiye-yi Belediye'ye gelince, biz intihabı yapmadık. Memurün meselesine gelince ... bütün şirketleri, İnhisar İdarelerini tetkik ediyorum. Kadrolarını karıştırıyorum. ...

Hüsnü Bey (İstanbul — Mazbata Muharriri) — ... Bilumum muamelâtta yalnız hükümet adamlarının kanaat-ı şahsiyeleri hâkimdir. Memurinin tayininde fırka ile katiyen temas edilmiyor. Fırka teşkilâtı ile hükümet teşkilâtı arasında bir âhenk göremiyoruz."

Bundan sonra, Niyazi Bey önceki oturumda verilen örnekleri yinelemiş ve "Bilumum memurinin fırkamız umdeleriyle, cumhuriyet umdeleriye mücehhez bulunması menafi-i Âliye-i memleket namına ehem ve elzemdir" demiştir. Hâkim Rıza Bey, genel sözleri dinlemeyerek eleştirilen konulara tek tek örnek gösterilmesini istemektedir. (s. 40)

"Hulusi Bey" (İstanbul) — ... Nevahi faaliyeti görülmüyor.

Hâkim Rıza Bey — Merkezden efrad alınmasın diye nevakiye bir tebliğ yoktur.

.....

Dr. Hilmi Bey (İstanbul — ... Biz fırka ruhunu, fırkacılık ruhunu arkadaşlara telkin edemedik. Fırkayı sevdiremedik. Bu kusur nevahide başlayıp vilâyete kadar geliyor ... Hâşâ âcizlere değil, fakat ehil arkadaşlarımızdan ve geceli gündüzlü fırkamız umdelerini neşre çalışan nice arkadaşlara, bir kadro meselesi olarak memuriyetlerinden infikak ettikleri ve bugün açlık sebebiyle terk-i belde etmişler ve yerlerine kolay kolay adam bulunamamıştır- halde ve ricalarına rağmen bir iş bulamamıştır. Öbür tarafta mücrimler iş başında görünüyor. Böyle fırkacılık olur mu? Bir cümle ile ... İstanbul'da fırka zayıftır.

Hâkim Rıza Bey — Fırka zayıf değildir ... Bütün intihabatı kazandık.

anasır oraya buraya yerleşmiş iken, fırka arkadaşlarımız ehliyetlerine rağmen açık bir köşede kalmışlardır. ... Kantariye muamelâtını Emanet namuslu denemeyecek çirkin bir muhalefet grubu halinde birçok adamlardan mürekkep bir zümreye verdi. ..."

Refik İsmail Bey, bu konuşmaya karşılık olarak, halen polise intikal etmiş bulunan Kantariye işinden kendisinin haberi olduğunu, fakat durumun olgunlaşmasını beklerken bir ihbarla işe elkonulunca izlerin kaybolduğunu belirtmiş ve ilke konusunda da şöyle demiştir: "Devair-i hükûmette memurinin azil ve nasbı hükûmet işidir. Bura merkezi doğrudan doğruya bir iş yapamaz ve azil ve nasba müdahale fırkamızın hükûmeti olan hükûmet işlerinde şayan-ı esef bir anarşi tevlit eder. Heyet-i umumiyesi itibarıyla Reji memurlarından çok tebeddülât yaptırdık. Anasır-ı ecnebiye ve muzıra çıkarıldı. Geriye kalan muzır kimseler biliyorsanız söyleyiniz."

Bu görüşmelerden sonra, Murakabe Encümeni Raporu tavzih edilmek üzere komisyona iade edilmiş, fakat iş burada bitmemiştir. Nitekim, 15 Ağustos tarihli bir sonraki toplantıda, bütün eleştirileri özetleyen bir önerge verilmiştir (s. 57-59) :

"İstanbul Halk Fırkası Kongresi Riyaset-i Aliyesine
Efendim :

Bu zamana kadar cereyan eden müzakerat ve münakaşattan; tetkik edilen mevcut raporlardan anlaşılıyor ki, fırkayı İstanbul'da temsil ve idare edenler hiç de temsil ve idare edememişlerdir.

Bu kanaati bera-yı takviye madde halinde de bu âsâr-ı zaaf tesbit edilerek bervech-i zir arzedildiğinden işbu taktirimizin kıraatıyla reye vaz'ını ve kabulü takdirinde mezkûr zaaf ve aczin Büyük Divana arzını teklif eyleriz.

1 — Nevahi ve kaza raporlarında idaresizlikten şikâyet ediliyor; değil efrad, hey'et-i idareler bile toplanıp da müdavele-i efkârda bulunamıyorlar, hiçbir tarafta prensip takibi yoktur denilmektedir.

2 — Âzâmızın adedi rakkam ile onbinleri aştığı halde bugün âzâya nisbeten tahsil edilebilen taahüdâtın miktarı bir hiçtir. Bütçemiz yarıdan fazla açıktır. Âzâ-yı mukayyedenin alâkasını gösterdiği cihetle canlı bir misaldir.

3 — Esat Bey biraderimizin tetkikinden anlaşıldığı veçhile kuyut ve defatir karmakarışıktır. Henüz bir defter tutmak için bile muntazam ve yeknesak bir şekil tâmin ve temin edilememiştir.

4 — Yeniköy nahiyesi klüp kirasını bile verememişler, bundan

da merkezin haberi bile yokmuş. Bu hal oradaki teşkilâtın zaafını göstermekle beraber merkezin de derece-i alâkasını göstermektedir.

5 — Vilayet, kaza ve nevahi heyetlerinin mutemetlerle veya yekdiğerleriyle henüz hüsn-ü münasebetleri bile temin edilememiştir. Nerede kaldı ki, efrad fırkaya müteveccih olsun.

6 — Balat hadisesi, Bayezıt hadisesi, Feriköy hadisesi, Galata nahiyesi dedikoduları gibi, birçok teşkilât eldedir denildiği halde hiç bir yerde fırka nüfuzunu geçirememekte, bu da arkadaşların söyledikleri misallerle teyyüt etmektedir.

7 — Rüesayı elde edemedikleri, onlara muavenette bulunmak istenildiği halde bu husustaki muavenetin kabul edilme(m)si de her nokta-i nazardan bir noksan olmaya lâyıktır.

8 — Koca bir İstanbul Valisinin bile fırkaya henüz kaydedildiği, daha bunun gibi nice rüesanın da böylece ihmal edildiği.

9 — Balo meselesi, Kantariye Şirketi meselesi, şûrâlardaki zaaf- lar da keza birer eser-i zaaf değil midir?

10 — Teşkilâtımızın ciddi, bilgili, görgülü ve cidden halkçı ve cumhuriyetçi zevata ihtiyacı derkâr bulunduğu halde maalesef birçok menatıkta ehli olmayanlara tevdi edildiği.

11 — Vilâyet hey'et-i idareleri 49'uncu maddedeki vezaifi yapmamışlardır. Kongreyi bir seneyi mütecevaz tecrübelerinden, bilgilerinden, programlarından müstefit ettirmemişlerdir.

12 — Müntehap hey'et-i idare mevcut olduğu halde müteşebbis heyetin hâlâ bâki kalmasında hiçbir mâna ve menfaat melhuz olmamakla yeni heyetin hemen işe başlamasının temini.

15 Ağustos 1341

Kongre âzasından Dr. Hilmi"

Bu görüşmelerde partiyle hükümetin yakınlaşmaları, bu terimlerle söylenmiş olmasa da, giderek partiyle devletin özdeşleşmesi konusunun üstüne durulması, ilginç bir noktadır. Aradan bir on yıl geçtikten sonra, bu dilek gerçekleşecek, fakat partinin devlete el koyması biçiminde değil, devletin partiye el koyması biçiminde olacaktır. Söz konusu eğilimin temelinde olan, fırkanın, üyelerini kayırması gerektiği yolundaki genel istek üzerinde de biraz durmak istiyorum. Bu dileğin, böyle fütursuzca dile getirilmesi, şaşırtıcı gelebilir. Ancak unutmamalıyız ki, partililerin etkili ve paralı işlere yerleştirilmesi, her ne kadar siyasal ahlak açısından savunulması güç bir şeyse de, ne bizim ülkemize özgüdür ne de bizde CHF'yla başlamış ve bitmiştir. Anglo-Amerikan siyasal yazınında "yağma sistemi"

diye adlandırılan bu uygulama, bazı ülkelerde özellikle yüksek mevkiiler için yasaldir. Türkiye'de bugün parti kongrelerinde böylesine dürüstçe dile getirilmiyor olsa bile, her iktidar değişikliğinde muhalif gazetelere yansıyan çeşitli örnekler, gerçekte yapılan kayırmalı atamaların yalnızca bir bölümüdür.⁴

Yine de, bu tür yolsuzlukların bir iç-mantığı vardır. Eleştirel açıdan, tath işlerin kapışılması, bir haksız ödüllendirme olarak görünse de; kendi çizgisinin ülke için en yararlı yol olduğuna inanan bir partinin etkili yerlere kendi anlayışını paylaşan insanlar getirmek istemesini doğal saymak gerekir. 1925 İstanbul CHP Kongresinde bu dilek, Beyoğlu delegesi Esat Beyin önerileri arasında şöylece formüleştirilmiştir (s. 66): "Fırka efrad ve azasının ehil ve müstehak olmak şartıyla devair ve müessesat-ı resmiye ve hususiyede ve şirketler ve fabrikalar ve ticarethanelerde... tercihan istihdamlarının temini."⁵

⁴ Öte yandan, partililere iltimas edilmesinin, Türkiye'deki ilk iktidar partisiyle başladığına da şüphe yoktur. Sivas Kongresi sırasında orada vali olan Reşit Paşa, anılarında buna kendi geçmişinden -ayrıca farklı bir boyutu da olan- güzel bir örnek veriyor:

"Cemiyetin İ+T hükümeti, Cemiyete mensup memurlarım kolaylıkla fedadan çekinmiyordu. Cemiyet ise, bu suretle eza gören kardeşlerinin gönülünü sınıktan geri kalmıyordu. Nitekim Dahiliye Nazırı sıfatıyla beni azleden rahmetli Talât Bey (Paşa), Cemiyetin lideri sıfatıyla, hatırımını okşamayı ihmal etmedi, beni Ergani sancagından mebus çıkarttı, yeni kurulan bankalardan birinin idaresine de Azâ seçtirdi."

(Neşreden) Cevdet R. Yularkıran, Sivas'ta Harekât-ı Milliyenin Başlamasından Sivas Kongresi ve Birinci BMM'nin Açılışına Kadar Reşit Paşanın Hatıraları (İstanbul: Tan M., 1939-40), s. 6-7.

Günümüzün parti politikasını yakından tanıdığı için, bu bölümü okuyup bana izlenimlerini söylemesini rica ettiğim, eski CHP Sivas Milletvekili, doktora öğrencimiz, Sayın Mustafa Kemal Paloğlu, bu gibi sorunlar genel kongrelerde pek dile getirilirse bile, "Bugün de ilçe ve il kongrelerinde, -parti iktidar partisi ise- hükümetle ilişkiler, kamu görevlerine atamalar, partililere ve örgüt görevlilerinin yakınlarına iş bulma, karşı partililerde kamu görevlerinde ve önemli yerlerde bulunmaya devam ettikleri, yığınların ilgisinin sağlanamadığı, Genel Merkezin ve milletvekillerinin ilgisizliği, parasal sorunlar, parti binalarının kira sorunları, üyelere sadat alınmaması; vb. konuları görüşülür" diyerek, İ+T'den bu yana, ülkemizde yerel siyaset katıplarının sürekliliğine dikkatimi çekmek nezaketini gösterdi.

⁵ Partililerin işe alınmada kayırmaları yolundaki bu istek, 1927'de değil, ama ondan sonraki 1931 Kongresinde kabul edilen bir Nizamname hükmünde yer almıştır. Gerçekten, 1931 Tüzüğü'nün "Fırka mensuplarına atâka" yan-başlıklı 128. maddesi aynen şöyledir:

"Fırka mensubu olanların ehliyet ve liyakatlerine göre yapabilecekleri hizmetlere o hizmetlerin kaideleri dairesinde ve müsavi vaziyetlerde tercih edilerek yerleştirilmeleri için Fırka teşkilât ve azaları hususî bir atâka gösterirler."

Şurasını da eklemeliyim ki, Kongrenin daha sonraki günlerde, aşağıda değineceğim gibi bir başka amaçla Ankara'ya gönderdiği iki temsilci, orada huzuruna kabul edildikleri Başvekil İsmet Paşa'nın bu noktayla ilgili isteklerini olumlu karşıladığını açıklamışlardır (s. 101): "Erenköy Terakkiperver Fırka kâtibinin Reji'de memur olduğunu bizden evvel beyan buyurdular. Haber almışlar ve resmî-gayriresmî devairin kadrolarını nazar-ı dikkate alacaklarını beyan ettiler..."

Kongre görüşmelerinin geri kalan bölümlerindeki ilginç konulardan biri, 22 Ağustosta tartışılmaya başlanan fırka bütçesi dolayısıyla, mutemetlerin maaş durumlarının söz konusu edilmesidir. Mutemetler mansup (atanmış) olduklarına göre, maaşlarının fırka merkezince ödenmesi gerektiği fikri Kongreye hâkim olmuştur (s. 76). Nahiye mutemetlerine 50, kaza mutemetlerine 75, vilâyet mutemetlerine müstemiren çalışıyorlarsa 150, tam-zamanlı değilse 100 lira aylık verilmesi önerilmiştir. Bu arada, nahiyelerin gelirlerinin yüzde 25'ini üst örgüte aktarma yükümlülükleri eleştirilmiş, kaza ve vilâyetlerde müsamerelerle gelir sağlanması ileri sürülmüştür. Yine bütçe varidatıyla ilgili olarak söylenen bir söz de, dönemin dar-Türkçülük anlayışını yansıtmaya bakımdan ilgi çekicidir. Gelir arttırmak için, üye sayısını (dolayısıyla aidatı) çoğaltmak söz konusu edildiğinde, Makri (Bakır)köy delegesi demektedir ki: "Muhitimizde ekseriyet Hıristiyanlardır. Onlardan fırkaya alamayız" (s. 81).

Kongrenin 25 Ağustos 1925 tarihli oturumunda "Niye müntehip heyetler vazifeye başlatılmadı? Hâlâ müteşebbis heyetler işe devam ediyor" sorusu ortaya atılmış; 29 Ağustosta yapılan bir sonraki oturumda ise, bu arada "üç vilâyetin idaresi yine tâdilen teşkil edilen müteşebbis heyetlere tevdi edildiği anlaşılıyor" denmiş ve durumu yerinde görüşmek üzere, hemen iki kişinin seçilip Ankara'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır (s. 88-89).⁶

Bu kural, bütün tek-parti yönetimi süresince yürürlükte kalmıştır. 1935 Tüzüğü'nün özelliği dilinin arılaştırılmasıdır. "Partililere ilgi" yan-başlıklı 148. maddede, yukarıdaki'nin tıpkısıdır; yalnız "tercih edilerek" yerine "öneylenerek" demektedir. 1939 Tüzüğü'nde, bu maddenin numarası 164 olmuştur; "müsavi vaziyetlerde" sözü, "aranan şartları başkalarıyla aynı derecede haiz oldukları takdirde" diye açıklanmış, "Fırka teşkilât ve âzâları" yerine de, Parti = Devlet özdeşliği vurgulanarak, "Parti Hükümeti ile Partinin teşkilât ve âzâları" denmiştir. Aynı hüküm, 1943 Tüzüğü'nde 159. maddede yinelenmektedir.

⁶ Bu karar, ad-belirtmeyle ve 7'ye karşı 8 oyla çıkmıştır. "Murahhas izâmı"na seçenek olarak, azınlıkta kalanlar "tahriren Müfettişlik vasıtasıyla tektî" yapılmışından yana idiler.

Salih ve Dr. Hilmi Beyler Ankara'ya giderek, Fırka Kâtib-i Umumi Saffet, Dahiliye Vekili Cemil, Milli Müdafaa Vekili Recep, Maarif Vekili Hamdullah Suphi ve Ankara İstiklâl Mahkemesi Reisi Ali Beylerle (ve önce de belirttiğim üzere, Başvekil İsmet Paşa ile) görüşmüşlerdir.⁷ Asıl görüşme nedeni, parti genel sekreterinin, onay işleminin Divan'ın toplanmasını beklediği için geciktirildiğini söylemesiyle çözüme kavuşmuştur.⁸

Kongrenin temsilcileri daha Ankara'ya gitmeden önce, dikkat çekici bir gelişme olmuştur. 1 Eylül 1925 günlü toplantıda, Hâkim Rıza Beyden naklen, Abdülkâdir Ziya Bey, kendilerinin şehreminlerinin müntehap olmasına karar verdiklerinin Ankara'da şayi olduğunu söyler ve bunun tashih ve tehzibini ister (s. 91). İstanbul Belediye Reisinin seçim değil, atanma yoluyla iş başına gelmesi, 1925 başlarında Recep Beyin savunduğu ve Başvekil Fethi Beyle anlaşmadığı için Dahiliye Vekillikinden istifa etmesine neden olan bir ilkeydi. CHF merkezi şimdi bunu tamamıyla benimsemiş görünüyordu. Kongre, bu eğilime tam karşı çıkmamakla birlikte, 5 Eylül tarihli oturumda Esat Beyin dile getirdiği gibi, "beledi mesailde mahalli fırka teşkilâtının rey-i lâhik olması"ndan yanaydı. Belediye, örneğin imar programını fırkaya danışmalıydı. Abdülkâdir Ziya Beyin önerisi üzerine, Kongre çoğunluğu derhal gerileyerek Nizamname Encümeni Raporunun buna göre tâdilini kabul etmiştir. Fakat, sorun bu kadarla bitmemiştir. Ankara'dan hayli hoşnut dönen temsilciler, 2 Ekim tarihli toplantıda "Bizim belediye teşkilâtı hakkındaki raporumuz Merkez-i Umumideki kanaat-ı siyasiyle taban tabana zıttır. Geri alalım" demişler ve uzun tartışmalardan sonra, Kongre geri almaya karar vermiştir (s. 102-4).

Temsilcilerden Dr. Hilmi Bey, Ankara'da kendilerine dört direktif verildiğini söylemektedir:

1. Hesabat meselesinin tetkiki (9 Ekim tarihli ertesi toplantıda, Kâtib-i Umumi Saffet Beyden gelen "Konya mebusu Kâzım

⁷ Bu protokolde Ali Çetinkaya'nın yer alması, dönemin iktidar hiyerarşisini yansıtmaması yönünden ilginç sayılmak gerekir.

⁸ Aradan bir ay daha geçtikten sonra, Müfettiş Refik İsmail Bey Kongreye, İstanbul'dan Hüsnü ve Beyoğlu'ndan Tayyip Servet Beyler müstesna, heyet-i idarelerin tasdik edildiğini tebliğ edecektir (s. 130). Prof. Şemsettin Günaltay'ın Üsküdar'dan İstanbul'a kaydırıldığını ise Müfettiş söylemiyor; bundan, tutanakların başındaki "bizim de yukarıda aktardığımız" listede yer alan bir not aracılığıyla haberdar oluyoruz. Refik İsmail Bey, 5 Kasım tarihli bir sonraki oturumda da, birkaç ay önce, tasdikler gecikince heyet-i idarelerde boşalan yerleri, Kongrede seçilmiş üyelere kendisinin doldurduğunu açıklayacaktır.

Hüsnü Beyin hesabâtı tetkik zımnında izâm edileceği" yolundaki tahrirat okunmuştur).

2. Teşkilâtın bozuk cihetleri ve bilhassa mutemetler hakkında tahkikat icrası.
3. Teşkilât-ı belediye meselesinin tehiri.
4. Fırka ile alâkadar olmayan memurinin bildirilmesi (öteki temsilci Salih Bey, bundan kastın "mazisi lekeli olanlar" olduğunu açıklayarak içeriği daraltmıştır).

16 Ekim günlü toplantıda, temsilciler, bu buyruklara ek olarak, Ankara'nın Kongreden Belediye ve Vilâyet Meclisleri için liste hazırlanmasını da istediğini ileri sürmüşler ve Kongrenin geri kalan görüşmeleri, bu konuyla ilgili olmuştur. O oturumda "sâmi" sıfatıyla hazır bulunan Şehremini Emin Bey, şimdiden liste düzenlenmesinin sakıncalı olacağını belirtmiş ve Kongrenin 3-5 kişilik bir kurul oluşturarak, adayların iki üç katı bir liste hazırlanmasını önermiştir: "Hâl-i hâzırda [Şehremaneti Meclisinde] 15-20 arkadaş fırkamız için çalışmaktadır. Onları da ithal ederek yeni bir Cemiyet-i Belediye teşkil edilir" demiştir. Bu noktada, Kongreye yeni giren Müfettiş Refik İsmail Bey, Kongrenin gündemiyle bağli olduğunu ve aday belirtmeye hakkı olmadığını ileri sürmüştür. Bunun üzerine, durumun "Riyasetçe Merkezden istifrası" karargir olmuştur (s. 119). 30 Ekim tarihli toplantıda CHF Kâtib-i Umumisi Saffet Beyin okunan cevap yazısı, Kongreden böyle bir şey istenmediği yolundadır.

Hukuk yönünden, sonraki bütün oturumları 1 Mayıs tarihli ilk toplantının devamı biçiminde kabul edilen Kongre 19 Kasımda sona ermiştir.

Tutanakların sonunda, bir takım encümen raporları yer almaktadır (s. 135 vd.). İlk rapor bütçeyle ilgilidir: "Hesabat Kısmı" ve "Bütçe Nizamname Lâyihası". İkinci rapor, "Kongre Riyasetine tevdi olunan encümen mazbatalarının tetkikinde, mevadd-ı umumiye-den olup tekâlif halinde Büyük Kongreye arzı tezekkür edilen hususat"ı kapsamaktadır. Bunların başlıcaları şöyledir (s. 138 vd.):

1. İstanbul mülhakatında arazi-i metruke, hâliye ve vakfiyeden çiftçiye toprak dağıtılması.
2. Şehremanetin teşkilâtının tevsi ve ıslahı.
3. Şehremaneti hududu dışındaki mülhakatın sıhhiye teşkilâtı.
4. Umumi yolların yapılması.
5. İstanbul çiftçisi için kredi müesseseleri.

6. Polis ve jandarma kadrolarının arttırılması.
7. Tahrir-i nüfus ve kadaastro işleri.
8. Heyet-i İhtiyariyelerin, mahalle örgütlerinin düzeltilmesi.

Üçüncü rapor, mevcut Nizamnamenin başındaki birkaç maddeyle yetinilmeyerek bir fıkra programı yapılmasını istemekte ve Nizamnamenin de düzeltilmesi gereken yerlerini belirtmektedir (s. 142 vd.). Önerilen değişikliklerin ilk 15'i şunlardır (Bunlara göre düzeltilmiş bir tüzük taslağının Tutanaklar arasında bulunduğu ileri sürülmekle birlikte, basılmış kitapta bu belge yoktur) :

“1 — Halk Fırkası'nın ünvanı (CHF)'na kalbedilmekle Nizamnamemiz ünvan-ı kadimi olana (Cumhuriyet) kelimesinin ilâvesi iktila eder.

2 — Fırka içtimâlarında fırkaya dahil bulunan her zatın rey ve içtihadını söylemekte tamamıyla hür olmasına göre, 6. maddedeki (muhalefet) tâbirinin (fırka içtimâları haricinde) cümlesiyle takdimi ve herhalde aleyhine muhalefet vasfı izafe edilen zat hakkında hakk-ı müdafaa gibi bir mukaddes hakk-ı tabiiyenin istimalinden sonra icap eden kararın ittihazı münasıptır.

3 — 8. maddede Büyük Kongrenin bir sene tehir-i içtimâını mucip olabileceği gösterilen (fevkalâde mücbir sebebin) harb-i umumi ve iğtişâş gibi bir ibare-i tefsiriye ile tavzihi münasip olur. Fevkalâde mücbir sebep cümlesi suitefsir ve tatbik mûsait olacak derecede müphemdir.

4 — 9. maddede muharrer olan ve teşkilâtın her derecesindeki mutemetlere şâmil bulunan (mutemet) kayd-ı mutlakının (vilâyet) kelimesinin ilâvesiyle takyidi lâzımdır. Aksi takdirde bilâ istisna kaza ve nevahi mutemetlerinin dahi Büyük Kongrenin âzâ-yı tabiiyesinden olmaları gibi gayr-i kâbil-i tatbik ve icra bir esas-ı içtimâi ikâ edilmiş olur.

5 — 17. maddede muharrer (fırka teşkilât-ı faalesi) cümlesinin itlak-ı tahririne göre mazmunundan fazla ve nevahi heyet-i idarelerine dahil zevatın istisnası temin edilemez. Bunun için bu cümleden maksud-u aslinin Umumi Heyet-i İdare ile Divanında Vilâyet Mutemetliklerinde bulunan zevata maksut olduğunun tavzihen zikri münasıptır.

8 — Büyük Kongrenin yalnız fırkaya mensup hükümet âzâlarıyla mebusân ve fırka Heyet-i İdaresinde bulunan zevatın değil, belki vilâyet mutemetlerinin dahi bir sene zarfındaki faaliyet ve tarz-ı

hareketlerini tetkik etmesi icap eyler. Çünkü fırka faaliyet-i umumiyesi üzerinde en ziyade vilâyet mutemetlerinin faaliyeti haiz-i tesirdir. Vilâyet mutemetlerinin fırkaya sene-yi sâbıkada verilen istikamet dairesinde hareket ve Nizamnamenin kendilerine tevdi eylediği vezaifi müessir bir surette ifa edip edemedikleri ve idaresine memur oldukları teşkilât üzerinde itimatkar bir tesir vücuda getirip getiremedikleri ancak bir senelik muhassala-yı icraatın tetkikiyle anlaşılabilir. 13. maddenin bu mülâhazata binaen tadili teklif edilmiştir. Bütün Kongre encümenlerinin bütün kararlarını Heyet-i Umumiyeye arz edecekleri 14. maddenin fıkra-yı ulâsında tasrihen mezkûr olmasına nazaran artık bu maddedeki (Kongrenin nazar-ı tasvibine arz ile) cümlesi zait bulunmaktadır.

7 — Büyük Kongrenin Teşkilât-ı Esasiye Kanununun tādiline ve fırkaca dahilî ve haricî siyasetin hutut-u umumiyesini tayin gibi fevkalâde mühim ve hayat-ı umumiye-yi devlete müteallik olan mesele ait kararları âzâ-yı mevcudenin ekseriyet-i mutlakası ile değil, aded-i mürettebin ekseriyet-i sülûsan-ı ârâsıyla ittihazı muvafıktır. Çünkü bu suretle mebhûs-u âna mevzualara müteallik kavaninin aded-i mürettebe nazaran bir ekalliyet-i kalilenin rey ve içti-hadıyla tādili (gibi) bir tehlike-i teşriyenin önüne geçilmiş olur.

8 — Malûm-u âlileridir ki program ve nizamname tanzimi gibi hukuk ve selâhiyet-i 13. madde mucibince bir Kongreye ait bulunmaktadır. Bu selâhiyet-i teşriyeden bir cüzü demek olan tefsir hakkının fevkalâde mübrem ahvale tahsis edilmek ve ilk teşekkül eden Büyük Kongreye eshab-ı mucibesi arz olunmak şartıyla Fırka Divanına verilmesi caiz görülmüştür. 22. maddenin buna göre tādil edilmesi lâzımdır.

9 — Fırka Divanının kararlarına muhalefet eden âzânın fırkadan ihracı için bu muhalefetin fırka haricinde tahriri veya şifahi bir surette izhar olunması ve fakat ihraç kararının eshab-ı müstaceliyet mevcut olduğu ve o âzânın derhal istimâna maddeten imkân bulunmadığı takdirde bilâhère müdafaası istimâ edilmek üzere hemen ve aksi takdirde müdafaası istimâ olunduktan sonra ittihaz olunması kaide-i hak ve adle ve fırkanın menfaat-i aliyesine muvafıktır. Binaenaleyh 24. maddenin bu esas dairesinde tādil münasıptır.

10 — Kaza ve nevahi heyet-i idareleri dahi (fırka heyetleri) tâbir-i mutlakına dahil olduğundan ve bütün bu heyetler arasındaki ihtilâfatın Fırka divanınca halline ise maddeten imkân bulunmadığından bu daire-i şumulün Umumi Heyet-i İdare ile fırka Heyet-i İdare arasındaki ihtilâfata kasri zaruri bulunmaktadır.

11 — Teşkilât dahilindeki derecat arasında mutemetlerin vasıta-i arz ve tebliğ olması, memuriyetlerinin daimi bulunması ve her sene yapılacak intihabattan müteessir olmaması itibarıyla şayan-ı tercih olduğu gibi esasen bunların heyet-i idaresi namına muhabere edebileceklerine ve 52. maddede dahi Umumi Heyet-i İdarenin vilâyet mutemetleriyle muhabere edeceği sarahaten mezkûr olmasına nazaran 35. maddedeki (Umumi Heyet-i İdarenin, vilâyet heyet-i idareleriyle muhabere edeceğine) dair olan fıkranın (mutemetler vasıtasıyla) cümlesinin ilâvesi suretiyle takdimi maksudu daha ziyade temin eder.

12 — Malûm-u âlileridir ki, fırkamızın taazzuv ve tekâmülü teşkilâtımız arasında samimi bir tesanüt ve şuurlu bir otorite tesisine çalışmakla mümkündür. Bunun için teşkilât dahilindeki derecatı idareye memur olanların ancak mafevkinden direktif almak hususundaki esasa riayetkâr olmaları lâzım gelir. İntihabat gibi ve irticaa karşı koymak gibi ledelhâce askerî bir disiplin tahtında harekete mecbur olan fırka teşkilâtı dahilinde gerek mafevkin aşağıya doğru ve gerek madun derecede bulunan zevatın yukarıya doğru taht-ı merci suretiyle vuku bulacak temasları tecavüz edilirse, fırka efradı arasındaki tesanüt ve otorite ihlâl edilmiş olur. Tarihen sabittir ki hayatta muvaffak olmayan, millet ve cemiyetler arasında tesanüt tesisine muvaffak olamayanlardır. 52. maddeyi takip eden bu mülahazata binaen ilâve edilmiştir.

13 — Nizamnamenin 48, 60, 72. maddelerindeki vilâyet, kaza ve nevahi kongrelerinin beşer âzâdan mürekkep olmak üzere vilâyet, kaza ve nevahi idare heyetlerini intihap edecekleri mezkûr ise de bu kongrelerin içtimâi hitam bulduktan sonra heyet-i mezkûrede vukua gelecek inhilâlin ne suretle doldurulacağı meskût-u âna bırakılmıştır. Noksan heyetle temadi-i içtimâ nisap teşkilî tayininden muntazır faideyi izale edeceğinden kat-ı nazar beşer kişilik bir heyette üç âzâlık mevkiinin inhilâli gibi içtimâ ve ittihaz-ı karara mâni olacak bir vaziyetin hâdis olması ihtimali de vardır. Bu hususta tasavvur edilebilen birkaç şekli hâlden heyet-i mezkûrede münhalât vukuunda içtimâa davet edilecek selâhiyettar kongrece münaşiplerinin intihabı esasî en muvafıktır.

14 — 54. maddenin ikinci satırındaki (mebus namzetleri hakkında) ibaresi maksud-u asliyi temin edemediğinden buradaki vuzuh-suzluğu "namzetleri" kelimesinden sonraya (... nin tefrik ve tesbiti) ve 20. satırdaki (... icra edeceği muhaberat neticesine göre namzetler hakkında) cümlesindeki düşüklüğün de namzetler kelimesinin

evveline (tefrik edilecek) cümlesinin ilâvesi suretiyle izalesi münasiptir.

15 — 68. maddenin son fıkrası mucibince her fırka efradının fırka namzetlerinin muvaffakiyetini temine çalışacağını intihabat, mebus ve şûrâlar ve belediye ve nahiye ile vs. kelimesi medlûluna dahil mahallât ve kaza heyet-i ihtiyariyesi gibi fırkaya dahil olmayan kesianların da iştirak edebileceği intihabattan ibaret olduğu ve mecburiyet-i sâik hiçbir zaman fırka dahilinde ve fırka efradı arasında fırkaya ait bir intihabın icrası hengâmında irae edilmiş namzetlerin muvaffakiyetini temine şâmil olduğu ve bu maddenin gerek siyak-ı tahririne ve gerek hikmet-i vaz' ve tedvirine nazaran temin etmekte ise de, fıkra-yı mezkûreye onu tatbik ile mükellef olacakları tereddütten âzade kılacak bir şekl-i vaz' vermek daha münasip olur."

Tutanaklarda, bu tüzük değişikliği isteklerinden sonra, mülki ve beledi taksimatla ilgili önerileri içeren bir özel komisyon raporu geliyor (s. 150 vd.) : "İstanbul ve mülhakatının idari ve beledi ihtiyacına ve halkın bu meselelere temas eyleyen bazı temenniyatına dair köy ocaklarından nahiye, kaza ve vilâyet merkezlerinden vârit olup Murakabe ve Tetkik Encümenince mütalâa olunan lâyhalar üzerine mezkûr encümenden tanzim ve kongre heyet-i umumiyesine tevdi olunan raporda İstanbul ve Üsküdar vilâyetlerinin idari ve beledi hususatına müteallik bulunan fıkârat ve mütalâatın ehemmiyet-i meseleye ve Üsküdar Vilâyetinin müstakilen idaresi hususu esasen kongrece kabul edilmesine binaen tekrar tāmiken tetkikiyle bu bapta ayrıca bir rapor tanzimi komisyonumuza havale edilmiş olmakla keyfiyet arizüamik teemmül ve müzakere edildi." sözleriyle başlayan bu rapor, şu sonuca bağlanmaktadır :

1. Üsküdar Vilâyetinin müstakil olmasından,
2. İstanbul ve Beyoğlu Vilâyetlerinin tevhidiyle bir Şehremaneti hududu ihdasından ve İstanbul ve Beyoğlu dairelerinin taksiminden,
3. Eyüp, Bakırköy ve Yeşilköy'lerin belediyelerinin Şehremanetinden ayrılmasından,
4. Üsküdar'da müstakil bir belediye dairesi teşkiliyle Adalar Belediyesinin de müstakil olmasından ibaret olmakla komisyonumuz tarafından tertip ve tanzim kılınan işbu rapor CHF İstanbul Vilâyeti Kongresine takdim kılındı. 29 Ağustos 341.

Komisyon Reisi : Süreyya   Azâlar : Fethi, Hulûsi, Esat, Salih."

Tutanakların en sonunda da, önerilen bu belediye daireleri bölünmesini gösteren bir krokiye yer verilmiştir. (s. 205).

*

CHF 1925 İstanbul Kongresinin başlı tutanaklarından aktardığımız bu bilgilere dayanarak, partinin genel işleyişi üstüne sonuçlar çıkarmayı düşünürken, İstanbul'un bazı özelliklerini gözden uzak tutmamamız gerekir. Bir kere, İstanbul eski payitahttır. Bu bakımdan, Türkiye'nin siyasal deneyimi en geniş bölgesidir. Fakat 1927 yılının ortalarında Reisicumhurun ilk ziyaretine kadar, başkent Ankara ile ilişkileri oldukça kötüdür. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a küskünlüğünün nedenleri arasında, bu şehrin eski İ+T'nin bir çeşit üssü gibi olması, basınındaki muhalefet, tutucu halk kesimleri ve yeni Cumhuriyet yönetiminin henüz anlayamadığı zengin iş çevrelerinin egemenliği gibi etkenlerin bulunduğu düşünülebilir.

İstanbul Vilâyet Kongresinin yapıldığı aylarda, Tahrir-i Sükun Kanunu aracılığıyla Türkiye'de demokrasiye son verilmiştir. Fakat, Kongredeki görüşmelerden anlayabileceğimiz üzere, parti içinde demokrasi henüz bir ölçüde işleyebilmektedir. Yerel parti örgütünün güçlendirilmesi, yöneticilerin daha etkili kılınması yolundaki istekler, bütün ülke düzeyindeki demokrasiye aykırı düşse bile (ki yer yer açıkça anti-demokratik niteliktedir), parti içinde merkeze karşı çevrenin pekiştirilmesi yönünden bu düzeydeki demokrasi için yararlıdır. Ancak, içiçe iki türlü çatışma olmaktadır. Bunlardan biri partinin içinde merkezle çevrenin çekişmesinde, ötekiyse bir bütün olarak partinin hükümet karşısındaki durumunda görülüyor. Bu çatışmalardan ilkinde çevrenin merkeze karşı güçlenmesi, demokrasi açısından istenilir olmakla birlikte, böyle bir sonuç, hükümete karşı partiyi zayıflatacağından demokrasi için sakıncalar taşıyacaktır. Nitekim, ileriki yıllarda, demokrasinin bütün bütün kısılması, hükümetin partiye, parti merkezine de yerel örgütlere ağır basmasıyla olmuştur.

Bu Kongrede Reisin de (Süreyya İlmen),⁹ ona karşı merkezi temsil eden Mutemet/Müfettişin de (Refik İsmail Kakmacı),¹⁰ 1930 Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinde o partiye geçmiş ve SCF'nin kapatılmasıyla siyasal yaşamlarını noktalamış olmaları, acaba tü-

⁹ Kongrenin sona ermesinden bir gün önce, Hâkim Rıza Efendinin Kütahya mebusluğuna intihabıyla inhiâl eden CHF Üsküdar mutemetliğine Süreyya Paşa intihap itayin! edilmiştir (Cumhuriyet, 18 Teşrinisani 1341).

¹⁰ Refik İsmail Bey, 1919 Mayıs'da oluşan Milli Ahrar Fırkasının kurucularındandır (T. Z. Tunaya, Siyasi Partiler, s. 432).

müyle bir rastlantı mıdır; yoksa, Ankara'ya karşı İstanbul'daki CHF örgütünün bile özünde bir muhalefet olmasından mıdır?

1925 İstanbul Kongresinin somut dileklerinin ne ölçüde yerine getirildiğine gelince, bunlardan, Üsküdar'ın bağımsız bir il olarak sürdürülmesi gerçekleşmemiş; 30 Mayıs 1926 tarih ve 877 sayılı Teşkilât-ı Mülkiye Kanunu ile, Beyoğlu ve Çatalca'nın yanısıra Üsküdar da kazaya çevrilerek yeni İstanbul Vilâyetine bağlanmıştır. Tüzük değişiklikleriyle ilgili önerilerden birçoğunun ise, 1927 Büyük Kongresinde yapılan yeni tüzükte yer aldığı gözlemlenebilir. Ancak bunun doğrudan bir etki sonucu mu olduğunu bilemeyiz. Kaldı ki, ilk Büyük Kongreden önce, 1926 yılında da İstanbul'da başka bir Vilâyet Kongresi toplanmış olmalı. Çünkü, şimdi incelemeye başlayacağımız belgede, İstanbul'un denilen isteklerin pek çoğu 1925 Kongresi tutanaklarında görülmemektedir.

* * *

CHF (1927) Büyük Kongresi Raporları Tetkik Encümeni Mazbatası (Ankara: TBMM Matbaası, 1927), 4°, 33 s.

1931 Büyük Kongresi'nde il kongreleri dileklerinin özetleri, Lâ-yiha Encümeni'ne sunulmak üzere önceden hazırlanıp basılmış; Lâ-yiha Encümeni'nin Umumi Mazbatası ayrıca yayımlanmış, sonra da Kongre tutanaklarında, her bölüme ait tartışma ve açıklamalarla birlikte yeniden yer almıştır. 1927'de ise, elimizdeki kitapçıktan başka, bu konuyla ilgili bir yayın yoktur.

1927 Kongresi'nde, ilk gün (15 Ekim) Atatürk'ün büyük Nutkunu okumaya başlamasından önce, gerekli encümenler seçilmiş; fakat Nutuk'tan sonraki günlerde, Nizamname Encümeni Raporu dışında hiçbir rapor tartışılmadan tümü onaylanıvermiştir. Bu arada, 22 Teşrinievvel 1927 tarihli 7'nci içtimâm ikinci celsesinde, Kongre Reisi İsmet Paşa, Raporları Tetkik Encümeni Mazbatası'nın sunuş yazısını okutmuştur. Bunun üzerine, Bolu Mümessili Emin Necdet Bey, başkanlığa usûl hakkında şu önergeyi vermiştir :

"Ehemmiyeti arzdan müstağni bulunan Vilâyet Kongreleri Raporları hakkındaki Encümen Mazbatası henüz iki saat evvel Hey'et-i Muhteremeye tevdi edilmiş ve derhal Meclisin küşadı dolayısıyla tetkike imkân kalmamıştır. Vaktin adem-i müsaadesine mebni bir defa Hey'et-i Muhteremece selâmet-i fikirle mütalâa ve tetkik edilebilmek için müzakerenin yarına tehirini teklif ederim."

Fakat bu önerge red ve mazbata okunup tartışılmaksızın toptan kabul edilmiştir.

Bu durumda, yalnız il kongrelerinde ne gibi isteklerin ileri sürüldüğünü değil, hangi illerde kongre yapıldığını da, ancak söz konusu mazbatadan öğrenebiliyoruz. Çeşitli bakanlıklara yönelik istekleri dolayısıyla adları anılan 46 il şunlardır :

Adana	Afyon KH	Aksaray	Amasya	Antalya
Artvin	Aydın	Balıkesir	Bolu	Burdur
Bursa	Çanakkale	Denizli	Edirne	Erzurum
Eskişehir	Gaziantep	Giresun	İçel	İstanbul
İzmir	Isparta	Kars	Kastamonu	Kayseri
Kırklareli	Kırşehir	Kocaeli	Konya	Kütahya
Manisa	Maraş	Mersin	Muğla	Niğde
Ordu	Rize	Samsun	Sinop	Sivas
Şebiri KH	Tekirdağ	Tokat	Trabzon	Yozgat
Zonguldak				

Şu 17 ilin ise adları geçmemektedir :¹¹

Ankara	Bayazıt	Bilecik	Bitlis	Cebelibereket
Çankırı	Çorum	Diyarbakır	Elâziz	Erzincan
Gümüşhane	Hakkâri	Malatya	Mardin	Siirt
Urfa	Van			

Raporları Tetkik Encümenin Reisi Karahisar-ı Şarki Mebusu (Millî Şair) Mehmet Emin (Yurdakul), Mazbata Muharriri Bursa Mebusu Refet (Canitez), Kâtibi Biga (Çanakkale) Mebusu Ziya Gevher (Etili) Beylerdir; dört azalığı da Siirt, Edirne, Maraş ve Elâziz mümessilleri yapmışlardır.¹² Encümen Mazbatası, vilâyet kongrelerinin

¹¹ Bu illerden (Kürtlerin çoğunlukta olduğu) bir bölümünde, 1931 Kongresi sırasında bile CHF örgütlenmemiş bulunduğu için, 1927'de haydi haydi parti teşkilâtı olmadığı kesindir. (Örneğin: Bayazıt, Diyarbakır, Elâziz, Hakkâri, Mardin, Urfa.) Bazı illerde ise, başka nedenlerden ötürü kongre yapılmamış olabilir. Nihayet, belki Ankara gibi bazı illerde kongre yapılmış olduğu halde, somut dilekter öne sürülmediği için, mazbatada adları geçmemiştir. Şurasını da hatırlatalım ki, il sayısı 30 Mayıs 1926 tarih ve 877 sayılı kanunla 63'e indirilmiş olup, ondan önce Üsküdar, Beyoğlu, Çatalca, Gelibolu, Genç, Ergani, Ardahan, Siverek, Kozan, Muş ve Dersim de il idiler; toplam 74 il vardı. 23 Ocak 1925 ve 23 Ocak 1926 tarihlerinde bunların da vilâyet kongreleri yapılması gerekiyordu. (Ancak, kaldırılan illerin birçoğu yine Kürt çoğunluklu merkezler olduğu için, bunlarda CHF'nin örgütlenmiş olma olasılığı yoktur.)

¹² Vilâyet Kongreleri muhtemelen yapılmadığı halde, Siirt ve Elâziz'den nasıl mümessil gelebildiğini bilmiyorum.

temenniyatıyla vekâletlerin cevaplarını gösteren 12 bölüm halinde düzenlenmiştir.

(1) Başvekâlet

Diyanet İşleri Umum Müdürlüğü'nden İzmir, Manisa ve Artvin Kongrelerinin dileği: Müftülüklerin tedricen İlahiyat Şubesinden mezun, medeniyet-i hâzırayı kavramış zevata tevdi ve maaşlarının kâfi hale getirilmesi; cevami-i şerifenin sıhhi bir tarza ifrağı ve Evkaf'tan azamî muavenet temini; köy imamlıklarının ehillerine verilmesi.

Genel Müdürlüğün cevabı: *Müftülüklere fakülte mezunlarının tayinini tasvip ediyoruz, fakat bu görevliler yerel olarak seçilmektedir. Maaş artımı isteği de uygundur. Camiler Evkaf'a bağlı olduklarından bir şey yapamayız. İmam hatiplik sırf dinî bir görevdir, tedarikat Maarif'e aittir. Ancak müftüler, tüzüğe göre sınavla köy imamlarına belge vermektedir.*

Evkaf Umum Müdürlüğü'nden Eskişehir, Bolu, Kocaeli, Tokat, Balıkesir, Bursa, Kars, Manisa, Aydın ve İstanbul Kongrelerinin dileği: vakıfların çağdaş bir çözüme bağlanması; "mekâtibe ve yollara meşrut evkafın idare-i hususiyelere ve sulara meşrut olanların belediyelerle köy meclislerine devri ve hiçbir kuyut ve tapuya müstenit olmaksızın Evkafın tasarruf iddiasında bulunduğu arazinin cihet-i Maliyeye devri ile bedel-i misil mukabilinde zürraa tevzii, kabristanların bir madde-i kanuniye ile belediyelere aldiyetinin tasrihi ve Evkafın memlekete nâfi teşebbüsata iştirakinin temini ve evlâda meşrut evkafın meşrutünlehlere arasında temlik suretiyle taksimi ve vakıf çiftliklerin bedelleri mukabilinde ahaliye temlik ve tevzii, İst-ranca ve havalisinde bulunan orman ve araziye mukaddema iskân edilip o mahalde karye teşkil eden muhacirine Borçlanma Kanunu mucibince tevzi ve Yeni Cami, Ayasofya gibi abidatın etrafında avlu ve arsaların bahçe halinde muntazam şekle ifrağı ve mahallât heyet-i ihtiyariyesinde bulunan imamların maişetlerini temin edecek derecede terfih ve yalnız dinî işlerle iştigal ederek dünya işlerinden tecridi, Bostancı'daki arazi-i milliye ile Evkaf'a ait arazinin bedeli mukabilinde köylüye tevzii, Şile ve Merdivenköy camileriyle Üsküdar camilerinden muhtac-ı tamir olanların tamiri."

Genel Müdürlüğün cevabı: *Medenî Kanun bu cihetleri kısmen halletmiş, kısmen de derdest-i hâldir. Sular, yeni Belediye Kanunu ile belediye ve köy meclislerine devredilmiştir. 1341 Muvazene-i Vakfiye Kanununun 4. maddesi, maksad-ı tesisleri ve mahall-i sarfları*

tedris, talim ve terbiye olarak kalan vakıf mebaniiyle vakıf arsaların idare ve nezareti meşrutünlemleri mahiyetine göre Maarif Vekâletiyile idare-i hususiyelere tevzi ve bu kabil evkaf hakkında 19 Mayıs 1927 tarihli Kanun ahkâmı Maarif ve Dahiliye Vekâletlerince de tatbik olunacağı tasrih edilmiş ve bu gaye istihsal kılınmıştır. Kabristanlar arsaları hasılatından % 50'si belediyelere terk ve tahsis edilmiştir. Kabristanların devri ise, derdest-i tezekkür olan Belediye Kanunu ile kabul olunmuştur. Evkaf İdaresi her tarafta imara gayret etmektedir. "Vakıf çiftliklerin zürraa tevzii alâkadarânın hakk-ı tassarrufunu ihlâl edeceği cihetle imkân bulunmadığı ve evkafın lâğvı meselesi hakkında dürüdrâz mütalâa serdiyle ilgasının muvafık olmayacağı ve evlâda meşrut evkafın meşrutünlemleri arasında taksimi için de hukuken cevaz ve imkân mevcut olmadığı ve bu meyanda Manisa şehrine isale edilecek su için muktezi 400.000 liranın da nisfinin Evkafça itası hakkındaki temenninin husulüne de imkân mevcut olmadığı" bildirilmiştir. Istranca'daki göçmenler için yapılması istenen tevfiz Maliye ile bilmüzakere takarrür etmiştir. Yeni Caminin bahçesi ve gereğine işaret edilen tamirlere tevessül edilmiştir.

(2) Adliye İşleri

Dilekler : Nahiyelerde sulh mahkemeleri teşkil; süvari mübaşirliğinin ihdası; keşme kadrosunun tevsi; mehakimin tezyidi.

Bakanlığın cevabı : Mümkün olanları is'af ediyoruz, diğerleri gelecek seneler bütçelerinde nazar-ı dikkate alınacaktır.

(3) Müdafaa-i Milliye İşleri

Dilek : "Ahz-ı Asker Şubesi bulunmayan kazalarda şube teşkilâtı icrası."

Bakanlığın cevabı : Büyük kazalarda muamelât memuru bulunduracağız.

(4) Dahiliye (ve müstakil bütçeli müdiriyet-i umumiyeler tarafından yönetilen) Jandarma, Polis, Posta ve Telgraf, İskân İşleri

+ Kayseri Kongresinin dilekleri : köylerin ıslahı; nahiy teşkilâtının tevsi; polis kadrosunun tezyidi. Nahiy Kanunu Meclise derdest-i takdimdir; polis, bütçe müsaadesi nisbetinde çoğaltılacaktır.

Sinop : hapishanenin ıslahı; Kasaba civarındaki bataklıkların kurutulması.

Bu konular hakkında yazışmalar yapılmakta ve gelişmeleri izlenmektedir.

Kastamonu : polis teşkilâtı yapılması ve yerli polislerin tebdili; lağv edilen Göl ve Akkaya nahiyelerinin tesisi ve Ağlı Seyitler'de nahiyeye teşkilâtı yapılması. *Polis konusu vilâyetin yetkisindedir; Nahiyeye Kanunu Meclise derdest-i takdimdir.*

Kırşehir : merkezdeki postahane binasının tesri-i inşası; Avanos hapishanesinin tamiri; Mucur'da postahane binası inşası; Kaman nahiyesinin kaza olması ve Keskin'in onbir karyesinin buraya rabtı; Kızılırmak kıyısındaki köylerin Kayseri ve Yozgat'tan alınarak Kırşehir vilâyetine verilmesi. *Postahanelerle ilgili olarak Posta Telgraf Umum Müdürlüğünün dikkati çekilmiştir. Hapishane tamirine 1928 bütçesinde bakılacaktır. Kaza olmayla ilgili dilek, mülki teşkilât yapılırken düşünülecektir. Köyler hakkında ise, vilâyetlerin mecalis-i umumileri anlaşılır ve vekâlete bildirirlerse icabı yapılır.*

Zonguldak : Safranbolu'nun Ulus mahallesinin Bartın kazasına ihakı. *Vilâyet Meclis-i Umumiyesi uygun görür ve bakanlığa bildirirse iktizası ifa edilir.*

Yozgat : rençberlerin kullandıkları arabaların tayin edilen müddetten sonra bir daha istimal edilemeyeceğine nazaran, her vilâyet merkezinde birer araba imalâthanesinin tesisi, aksi takdirde yasağın başarılı olamayacağı.

+ Samsun : Çarşamba hükümet konağı inşası. *Bu işle ilgili tahsisat Maliye Vekâleti bütçesine mevzudur; evrak-ı keşfiyenin vilâyetçe tanzim edilerek bu bakanlığa gönderilmesi gerekmektedir.*

Tokat : hıfzıssıhha kavadine mugayir olan hapishanenin ıslahı; devair ve müessesat inşaatında hafif cezalıların yevmiye ile muhafaza altında çalıştırılması; polis kadrosunun tevsi; Zile, Erbaa, Niksar kazalarında polis teşkilâtı meydana getirilmesi; 1339 hareket-i arzında Çiftlik'e nakledilen Arıkova kaza merkezinin Sulusaray'a nakli. *Yeni Ceza Kanunu bir kısım mahkûmun çalıştırılmasına elverişlidir; polis kadrosunun tevsiine imkân yoktur; tetkikat-ı mülkiye heyeti söz konusu kaza merkezi için ne Çiftlik ne de Sulusaray'ı uygun bulmuş. (adını Gündüz'e çevirerek) Kunduz'u önermiştir - merkez tetkik heyeti ise, hâl-i hâzırın muhafazasını muvafık görmüştür.*

Şebn Karahisar : belediyelerin inşaat ve mübayaatında bin liraya kadar bilâmünakasa pazarlık veya emanet imkânı yaratmak için talimatnamede tadilat yapılması; zebhiye rûsumunun belediye lere terki; Giresun - Şebn Karahisar şosesindeki Eğribel dağı karakolunun tamiri.

Mevcut talimatname maksadı temine kâfidir : ilânın üstünden 21 gün geçince istekli çıkmazsa pazarlık yoluna gidilebilir. İsteyen vilâyet meclîs-i umumisi zebhiye rûsumundan idare-i hususiyeye ait nisbette belediyelere muavenet tahsisatı koyabilir. Karakolla ilgili muamele sonuçlanmak üzeredir.

+ Ordu : nahiye teşkilâtının tesrii ve nahiyelerin sayısının çoğaltılması. Nahiye Kanunu Meclîse sunulmak üzeredir; halen yeni nahiye yapmaya imkân yoktur.

Giresun : Bulancık, Keşad ve İspir nahiyelerine nüfus memuru tayini. Tirebolu kazasında polis teşkilâtı yapılması. İdare-i hususiyeye bütçelerine mevzu tahsisatla nüfus memuru tayin olunabilir. Hükümet konağı tahsisatı Maliye Vekâleti bütçesine mevzudur. Nahiye Kanunu yakında Meclîse sunulacaktır.

+ Kars : hutut-u muvasala temini; yaylaların, köy mıntıkları nazar-ı itibara alınarak vergi mukabilinde köylere tahsisi; arazisi vasi olan köylerin fazla arazisinin araziye ihtiyacı olan köylülere verilmesi; emlak-i metrukenin muharebede yersiz yurtsuz kalan yerli halk ile muhacirine verilmesi.

Hutut-u muvasalanın teminine çalışılmaktadır. Yaylalardan, köy hududu dahiline girenler hangi köy içerisinde ise, o köy ahalisi istifade edecektir; otlakiye mülğadır. Muhacir iskânı için vilâyet dahilinde araziye ihtiyaç vardır, arazi artarsa, o zaman bu baktaki müraعات nazar-ı dikkate alınacaktır.

Artvin : Vilâyet memurininin hüsn-ü intihabı; hapishanenin islahı; hükümet binasının çarşıya nakli. Memurların atanmasında iyi seçim yapmaya her zaman dikkat edilmektedir. Vilâyette münasip hapishane binası bulunmadığından, yenisi yapılmaya kadar eskisi sürdürülecektir. Hükümet binası, mahalli ile yazışılarak gereği yapılacaktır.

Erzurum : Yusufeli kazasının Artvin'den alınıp Erzurum'a bağlanması. Bu değişikliğe imkân yoktur.

+ Mersin : Valilerin vezâifi; idare-i hususiyeye mesaili; idare-i hususiyeye muvazene-i umumiyeden muavenet. İlk dilek, yeni bir İdare-i Umumiye-yi Vilâyat Kanunu teklifinde nazar-ı dikkate alınacaktır; İdare-i Mahalliye Kanunu hazırlanmaktadır; Dahiliye Vekâleti bütçesinden idare-i hususiyeye yardım imkânsızdır.

Adana : Bataklık kurutulması. Bu konuda vilâyet bakanlıkla yazışmalıdır. Kazalarda hükümet dairesi inşası. Vilâyetçe evrak-ı keş-

Fiyeleri tanzim ettirilerek havale edilmelidir. Aşairin iskânı. İskân Müdüriyet-i Umumiyesinin işidir. Taksimat-ı mülkiyenin tashihi. Vilâyetin esbab-ı mucibesıyla vekâlete bildirmesi. Halkın İntifa Kanunundan istifade ettirilmesi. Bu konuda istekler vilâyet aracılığıyla vekâlete esbab-ı mucibesıyla yazılmalıdır. Yerli araziden araziye muhtaç olanların Borçlanma Kanununa tevfikânı iskânı. Ermeni arazisi muhacir yerleştirilmek üzere İskân Müdüriyetine verilmiştir.

İçel ve Cebel-i Bereket : istekleri aynı nitelikte görülmüştür.

+ Konya : Polis teşkilâtının tevsii. *Bu dilek gözönüne alınacaktır. Hükümet konakları inşası. İlgili tahsisat Maliye Vekâleti bütçesine mevzudur.*

Antalya ve Burdur : istekleri aynı nitelikte görülmüştür.

Burdur : yeni teşkil olunan Bucak kazası postahanesinin açılması ve telefon hututunun temdidî. Telefon hatları uzatılmak üzeredir, oraya erişince postahane açılacaktır.

+ Bolu : kazalarda hükümet binası inşası; hapishane inşası, nahiyeye teşkilâtı yapılması. *Yukarıda cevap verilen dileklerle aynı nitelikte görülmüştür.*

Eskişehir : Nahiyeye teşkilâtının teksiri. Nevahî Kanunu Meclise sunulmak üzeredir.

Kütahya : Belediye kanunlarının ihtiyacat-ı asriye ile mütenasip bir tarzda terakkiyatı temin edebilecek surette tādili. Yeni Belediye Kanunu Meclise sunulmuştur. Belediye ve muhasebe-i hususiyelerce beşer senelik programlar tanzimi ve bu programlar dahilinde sarf-ı mesâi edilmesinin kat'i mecburiyet haline ifrağı. Bu konuda yeni kanunda özel hükümler vardır. Meclis-i Umumilere mevdu selâhiyetlerin tevsii. Bu istek yeni İdare-i Umumiye-yi Vilâyat Kanununda dikkate alınacaktır. Mecalis-i umumiye âzasının içtimâ müddetlerine münhasır olmak üzere masuniyet-i teşriiyeden istifadesi. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu buna elverişli değildir.

Bolu : Başboş yakalanan hayvanatı belediye ve ihtiyar meclislerine getirenlere, alınacak ceza-i nakdinin nısfının mükâfat olarak itası hususunda Hayvan Sirkatinin Men'i hakkındaki kanuna bir madde-i müzeyyele ilâvesi. Bu öneri suistimale müsâit olduğundan muvafık görülmemiştir. Jandarma Nizamnamesinin mevadd-ı mühimme ve müstacelede korucuların istihdamı hakkındaki maddesinin tādili ile, ihtilâl, şaki takibi ve seferberliğin gayrı hususatta korucuların istihdam edilmemelerinin temini. Meclise sunulacak Jan-

darma Kanununda bu dilek gözönüne alınacaktır. Kurranın tevhidî. Yeni Nahiye Kanununda bu istek karşılanmıştır.

Afyon Karahisar: Şehrin sıhhatini ihlâl eder mahiyetteki dere ve carî suların tathiri için belediye varidatı müsait olmayan mahallere mecalis-i umumiyenin mecburiyet-i istigallerine dair ahkâm vaz'ı. *Dere ve civarı suların tathiri için, enhar-ı sagire-i memlûkenin tathiri hakkındaki kanun temin-i maksada kâfidir.*

Kocaeli: Derbent'te bir postahane açılması. *Kabul edilmiştir. İstanbul'a gönderilen mahsullerden İstanbul Şehremanetinin aldığı oktu-ruva'nın hadd-i asgariye tenzili. Bu hususta, İstanbul Şehremanetine yazılmıştır.*

+ **Menteşe:** Meclis-i umumilerde derece-i sâniyede rey kazanan zevatin mükemmel âzâ olması usulünün lağvıyla, Mebusan intihabında olduğu gibi, meclis-i umumî âzâlığında inhilâl vukuunda yeniden intihap icrası suretiyle tâdîl. *Nazar-ı dikkate alınmıştır. Vilâyet dahilinde harap ve yarı yıkık binaların derhal elden çıkarılması ve bedeli mukabilinde satılması imkânı bulunmayanların meccanen fıkara-ya ve ahaliye temliki. Bunlardan tamir ile kabil-i istifade olanları tamir ettirilmek suretiyle muhacirine verilmekte olduğundan satılmaları muvafık değildir; muhtacine meccanen emval-i gayr-i menkule itasına ise imkân-ı kanunî yoktur.*

Manisa: İskân ve tefeyyüz umurunun şekli-i sâlime ifrag ve tesrii. *Bu işlerin teshiline çalışılmaktadır. Köy Kanununun tamamı-i tatbiki takip edilmektedir. Nahiye ve şûrâlar kanunlarının tesrii. Meclise sunulmak üzeredir.*

Denizli: *İstekleri aynı niteliktedir.*

Aydın: Jandarma ve kuvve-i inzibatîyenin keyfiyet ve kemiyyetinin her muhitin ihtiyacına göre temini. *Esbabına tevessül edilmiştir. Öteki kongrelerin aynı mahiyette temennilerine de aynı cevaplar verilmiştir.*

+ **Çanakkale:** Nahiyyeye kalbedilen Ayvacık kazasının tekrar kaza olması. *Kâbil değildir. Emval-i metruke ve milliyeden zeytinliklerin mahvûharabiyetten muhafazası. Buna dikkat edilmektedir. Köy Kanununun 4. ve 5. maddelerinin tadîl ve kaza hudutlarının tashihi. Bunlar yeni Nahiye Kanunu ile temin edilmiştir.*

Balıkesir: belediyelerin araziye, bostanlara ikâ edilen zarar ve hasarlar hakkında hakk-ı kazası olması. *Yeni Belediye Kanunu lâyi-*

hası bunu sağlamaktadır. Erdek'in yeniden kaza yapılması. Şimdi-
lik mümkün değildir.

Bursa : İznik'in kazahga iadesi. *Mümkün değildir.*

+ İstanbul : Gayr-i Türk anasının müessesat-ı ruhaniyeleri tarafın-
dan zapt ve gasp edilen emval-i gayr-i menkulenin ve bilhassa Bü-
yükada'da bulunan birçok mesire, gazino ve emsali kıymetli yerlerin
Türk milleti ve hazinesine aidiyetini temin. *Bu hususta tetkikat ic-
rası İstanbul Vilâyetine tebliğ edilmiştir; iskâna ait hususatı İskân
Müdüriyeti takip etmektedir. Çatalca'da muhacirine ait nüfus mua-
melâtının en evvel intacı. Lüzumlu tebliğat icra kılınmıştır.*

Balo, konser ve emsali teşebbüsât hakkında, vilâyete yazılmıştır.
Şile Belediyesinin dileğiyle ilgili olarak, yeni Belediye Kanununda
amacı sağlayacak hükümler bulunmaktadır. Ömerli nahiyesinin Şi-
le'ye merbut köyleri hakkında, İstanbul Vilâyetiyle muhabere edil-
mektedir. Kaymakamlara ikametgâh inşası esas kabul edilmiştir. Köy
Kanununun biran evvel İstanbul'da da tatbiki hakkında vilâyete
tebliğat yapılmıştır.

Edirne : posta ile para nakliyatında ücretin hadd-i itidale ten-
zili. *Bu cihet teemmül edilmektedir.*

Kırklareli : İskân için muhacir tahsis kılınmıştır.

(5) Hariciye İşleri

Kars : Rusya'ya ihraç edilecek hayvan bedellerine çek alınması
ve işbu çekler mukabilinde Türkiye bankalarının tediyat yapması
veya doğrudan doğruya Rusya'dan para ihracının temini. *Ahiren
ahdolanan muahedename ile bu istek kısmen terviç edilmiştir.*

(6) Maliye İşleri

Çanakkale, Aydın, Artvin : mükelleflerden vukua gelecek tahsi-
lâtın heyet-i ihtiyariyeler marifetiyle icrası. *Bu şekil tahsil ve cibaye-
tin halen tatbik ve icrasına imkân olmamakla beraber, memleketi-
mizin münevver aksamında bu şekil ve ahvalin bir tecrübe ve tatbik
mahiyetinde icrası için icap eden lâyiha-i kanunyenin ihzârı zım-
nunda tetkikat yapılmaktadır.*

İstanbul, İzmir, Bursa vb. : Mektep Vergisinin ıslahı. *Ahiren
negrolunan kanunla maksad-ı ıslah istihsal edilmiştir.*

Bursa ve Edirne : Ölçülerin tevhidî. Ticaret Vekâleti önceden bir
lâyiha-i kanuniye ihzâr ederek Meclise takdim kılınmış bulunmaktadır.

Muğla, Aydın, Giresun : umum nevalhıde vergi ve tapu memurlukları ihdası. *Bütçenin siyasi nisbetinde bunların teksir ve tamimine çalışılmaktadır. (Muvazene-i Umumiyyeden tayin olununcaya kadar, nüfus memurları gibi, bu ihtiyacın da idare-i hususiyeden temini kabildir.)*

Bursa, Aydın, Burdur ve Isparta : Emlak Bankasının şube küşadı. *Sermaye tahsil edildikçe, en mühim vilâyetlerden başlayarak şubeler açılmaktadır.*

Çanakkale : aşar faizlerinin affının 1340 senesine de teşmili. *Uygun değildir.*

Çanakkale ve Muğla : Osmanlı Bankasının münasip mahallerde birer şube açmasının temini. *Bu banka hükümetle itilâfnamesi gereğince mecbur olduğu şubeleri açmıştır; başka şube açması, giderlerini karşılayacak iş hacmi olmasına bağlıdır. Çanakkale şubesi bu nedenle tekrar açılmamıştır.*

Konya, Kütahya, Kırşehir : müskirat fabrikaları açılması. *Müskirat, ispirto ve bira fabrikaları için nerelerin uygun olacağı tetkikat-ı mahsusa ve fenniye ile belirlenmektedir.*

Bahkesir ve Sinop : Tütün Kanununun tâdili. *İnhisar Kanununu yenilemek için tetkikat yapılmaktadır.*

Çanakkale : tütün muhammenlerinin İnhisar İdaresinin bulunduğu kazadan intihap edilmesi. *Esasen kanun ve talimatname de bunu müeyyittir.*

Muğla : İnhisar İdaresinin müskirat imâli için incir ve üzüm satın alması. *Müskirat İdaresinde esasen yalnız incir ve üzümde rakı imâline izin verilmektedir.*

İzmir ve Sinop : vergilerin tevhit edilmesi. *Hâlen imkânsızdır.*

Aydın : bilâvasıta vergilerin lâgvıyla bilvasıta vergiye kalbi. *Hâlen imkânsızdır.*

Giresun vergilerin cibayet şeklinin tevhidı. *Hâlen imkânsızdır.*

İstanbul : tekalif-i umumiye tahsilâtının muayyen zamanlara hasrı. *Bu husus, esasen kavanin-i hazıramızla taht-ı temine alınmıştır.*

Kocaeli : Devlet ve idare-i hususiye vergilerinin tevhidı ve beş taksitte alınması. *Devletçe takip olunan sistem mükellefin daha ziyade lehinedir, tâdiline lüzum yoktur.*

Karahisar-ı Şarki : Kasabalar dahilindeki Musakkafat ve Emlâk vergisinin % 50'sinin belediyelere terki. *Uygun değildir.*

Çanakale : belediyelerin gaz resminden istisna edilmeleri. *Uygun değildir.*

Mersin : gümrüğe gelen eşya rüsumunun senet ve teminat mukabilinde tekaside raptten alınması. *Mümkün değildir.*

Mersin : ihracattan Muamele vergisi alınmaması. *Vaziyet-i maliye istîğnayı icap ettirecek hale gelince teemmül edilecektir.*

Adana : Tuzla'nın yeniden açılması. *Tuz İnhisar İdaresi bu isteği incelemektedir.*

Samsun : emlâk ve arazinin yeniden tahriri. *Ancak tahrir görmeyen kazalara komisyonlar izam edilmektedir.*

Sivas ve Artvin : vergilerin ıslahı ve yeni vergilerin daha kolay ve makul şekle ifrağı. *Tecarib-i vakua neticesine göre lüzum görülen tedabire derhal tevessül edilmektedir.*

Kars : Kağızman ve tuzla varidatının idare-i hususiyeye terki. *Mümkün değildir.*

Artvin : tütün zürraının bir defaya mahsus affı. *Önceden bu hususta ihzar olunan kanun lâyihası Meclise sunulmuştur.*

Artvin : suistimallerinden dolayı, tahrir ve tahdit heyetlerinin ilga edilip kadaastro yapıncaya kadar hâl-i hazırın muhafazası. *Mümkün değildir.*

Kocaeli : tütün kantariyesinin tevkif olunmayıp belediyelere ita edilmesi. *Bu vergi yeni kanunla kaldırılmıştır.*

Kastamonu : yeni inşa edilecek kâgir binaların beş sene her türlü tekâliften istisnası. *Dahiliye Vekâleti bu süreyi dört yıla indirmiş ve Hazine kabul etmiştir.*

Kastamonu : mükellefine bütün vergi yükümlüfüklerini ve ödemelerini gösteren birer karne itası. *Bu teklif incelenmektedir.*

Zonguldak : kömürden belediye ve idare-i hususiyelere bir resim tefriki. *Uygun değildir.* Şirketten alınan % 5 Şimendifer hissesinin belediyeye terki. *Olmaz.*

Mersin : Maarif vergisinin İnhisarlara ve Muamele vergisine de teşmill. *Yükü ağırlaştıracağı için uygun değildir.*

Çanakkale, Bursa, İzmir : tapu cüzdanı ihdası; Tapu teşkilâtının Medeni Kanuna uygun ve Tapu Kanununun cezri bir varlığa inkılabı. *Esasen Maliye Vekâletince derdest-i tetkiktir.*

Eskişehir, Kocaeli, Zonguldak : kadastro usulünün tatbiki, şehir ve kasabaların krokilerinin tanzimi. *Müteaddit ve muhtelif mahallerde kadastro usulünün tatbiki gayr-i mümkündür.*

Manisa : tütün ve müskirat inhisarının bandrol şeklinde idaresi. *İnhisar usulü memlekete daha nâfidir.*

Edirne, Kırklareli, Denizli : İnhisarın daha fazla tütün almasının temini. *Zaten fazla aldığı için olmaz.*

Kocaeli : tütünlerin mahallinde imâl edilmesi (işlenmesi). *Mütehasıs amele bulunan yerlerde buna riayet edilmektedir.*

Edirne : Keşan'ın Meriç nehri üzerinde Ayrıca ve Ede köyünde ihracaat iskeleleri tesisi. *Ayrıca'da rüsumat teşkilâtı mevcut olup ihracaat yapılmaktadır. Ede köyünde açılan kapının işe yaramadığı anlaşıldığı için lâğvedilmiştir.*

Kocaeli : tütünün borsada alım satımının temini. *Fayda yerine mazarrat getireceği için olmaz.*

İzmit : Antrepo tesisi ve transitin tevsii. *Ticaret hacmi müsait değildir.*

Trabzon : antrepo tesisi. *İhale edilmiştir.*

Aydın, Ordu, Kastamonu : çift hayvanatından ve alât-ı ziraiyeden alınan vergilerin affı ve bir çift öküzün Hayvanat-ı Ehliye Rüsumundan istisnası. *Büsbütün istisnaya Vekâlet taraftar değildir; vakti gelince rüsumatın tenzili düşünülür.*

Çanakkale, Muğla, Manisa, Denizli, Kars, Artvin, Trabzon : tevzi harici kalan zeytinliklerin bey'i ve icara rabtı; emval-i metruke binalarının derhal satılması; emval-i metrukenin süratle bey'i, tefeyyüz ve mevasız kalan ahaliye firağı ve Maçka'daki emval-i metrukenin zürraa tevzii. *Maliye Vekâleti buna tamamıyla taraftardır.*

Eskişehir : Çifteler dahilinde yeniden küşat olunan arazi için icare-i zemin talep edilmeyerek mezkûr arazinin bilâ bedel itası. *Bu hususta genel bütçeye göre işlem yapılmaktadır.*

İstanbul : Bostancı'daki arazinin bedelli mukabilinde köylüye tevzii ve mübadillere ait -tevzi olunmayan- arazinin satılmasına izin verilmesi. *Dahiliye Vekâletine yazılmış; doğrudan doğruya Maliye'nin*

olan arazi ve arsaların derhal genel bütçedeki özel hüküm uyarınca satılması bildirilmiştir. Beşiktaş'taki Dikilitaş mahallesiyle Şişli'deki Mecidiye karyesindeki halkın oturduğu evlerle bahçelerin kendilerine tevzii. İstek gözönüne alınacaktır.

İstanbul : Çadırtepe ve Tozalan çiftliklerinin civarındaki zürraa tevzii. Bu çiftlikler hisse-i iştirak mukabil Emlâk Bankasına devredilmiştir; banka tekasid-i mütesaviye ile köylülere satabilir. Fethi Köy çiftliğinin zürraa tevzii. Sahibinin tâbiyeti meselesinden dolayı Hariciye Vekâletinin iş'arına atfen, muhacirine veya ahaliye verilme-yerek kiralanmaktadır.

Samsun : tütünün hevenk satışı yasağının kaldırılması. Yeni lâ-yihada dikkate alınacaktır.

Mersin : ücretsiz ardiye müddetinin temdidi. Sahibinin arzusuyla uzun müddet eşyanın gümrük ambarlarında kalması gayr-i müm-kündür; tarife tatbikatından doğan anlaşmazlıklar gibi, sahibinin isteği dışında kalmış eşyadan ardiye alınmaması âhiren kararlaştırılmıştır.

(7) Nafia İşleri

Aksaray : vilâyetin dar hatlı bir demiryolu ile Konya veya Sarayönü istasyonlarından birine bağlanması. Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi, Ergani'ye rabtı uygun görmektedir.

Erzurum : Trabzon'la tercihan ve müstacelen demiryolu bağlantısı. Bu iş için özel kanun çıkmış, 50 milyon lira da tahsisat ayrılmıştır. Henüz işe başlanamamış olmakla birlikte, inşaatın 1931'de bitmesi kanun icabıdır.

İçel : Karaman (-Mut-) Silifke demiryolu bağlantısı. Nâbemevsimdir.

Mersin : liman yapımı. Teemmül edilmektedir.

Tokat : bir şube hattıyla Samsun-Sivas demiryoluna bağlantı. Ana hattın ikmalini müteakip yapılacaktır.

Adana : Adana-Tarsus, Adana-Kozan, Kozan-Kule, Kars-Çomak şoselerinin inşası. Bilumum devlet ve vilâyet yollarının tevhidî mevzuubahstir; bu tasarı gerçekleşince program yapılacaktır.

İçel, Gümüşhane, Sinop, Kastamonu, Zonguldak, İstanbul, Kocaeli, Çanakkale, Antalya, Trabzon, Ordu, Rize, Giresun, Kars, Artvin, Erzurum, Muğla, İzmir, Aydın, Bolu : temennileri aynı mahiyettedir. (Meclis-i Âlice Yolların Tevhidi Kanunu kabul buyurulmuştur.)

Sinop : geçen sene Muvazene-i Hususiyeden inşasına iptidar olunan Boyabad-Osmancık yolunun yapımına devam edilmesi. Vilâyete tebliğ edilmiştir.

Kırşehir : Kocahisar ve Aksaray köylerini ayıran Kızılırmak üstünde köprü yapılması.

Zonguldak : Filyos nehri üstünde köprü yapılması.

Giresun : cesim köprüler yapılması. *Köprüler inşaat programındaki derece-i ehemmiyetine göre yapılmaktadır.*

Kütahya : vilâyet fen memurlarının yollar ve inşaat malzemeleri hakkında hilâf-ı hakikat raporları. *Bu memurlar muntıkâ nafia müfettişlerinin daimi murakabesi altındadır; yolsuzluk iş'ar edilirse, bilâ ifate-i zaman tahkikat icrası kâbilirdir.*

Bolu : memur-in-i fenniye'nin köy yollarının güzergâhlarını tayin ve inşalarını tesri etmeleri. *Vakit buldukça muavenet edeceklerdir.*

Kayseri : Çilyık, Sultan sazlıklarının kurutulması ve Aziziye civarında Seyhan nehrine dökülen Simatı suyunun Kayseri'ye isalesi. *1928 senesi için teşkilî teklif olunan İstikşaf heyetleri kabul olunduğu takdirde her iki cihet tetkik edilecektir.*

Sinop : su yollarının inşası için belediyeye muvazene-i umumi-yeden muavenet edilmesi ve bazı bataklıkların kurutulması. *Belediyeye genel bütçeden yardım imkânsızdır. Kazanılacak araziye karşılık gerekli masraf çok fazla olduğundan istenilen ameliyenin icrası şayan-ı teemmüldür.*

Kastamonu : derenin zarar vermeyecek şekle ifrağı için keşfiyat yapılması. *1928'de İstikşaf heyetleri kabul edilirse yapılabilir.*

Zonguldak : Bartın Boğazı'nın tathiri. *Lâakâl 456.640 lira ile mümkündür.*

İstanbul : muhtelif su yollarının tamiri. *Mahallî belediyelere ait mesailendirdir.*

Antalya : liman inşası, rihtim tevsi, bataklık kurutulması. *1928'de İstikşaf heyetleri kabul edilirse, gerekli keşifler yapılacaktır.*

Bolu : Adapazarı-Bolu demiryolu bağlantısı. *Bir gruba opsiyon verilmiştir. Akşehir'de liman inşası, Düzce Malak nehrinin tathiri, Efteni gölünün teybisi. Bu konularda vekâlet evrak-ı keşfiye hazırlanacaktır.*

(Kocaeli:) muvazene-i umumiyyeden su yollarının tamiri için yardım yapılması; İzmit ve Gökçeviran bataklıklarının teybisi. *Halen imkânsızdır.*

Isparta: Eğridir gölü ayağını teşkil eden kanalın tathiri. 1928'de *İstikşaf heyetleri kabul edilirse, gerekli keşifler yapılacaktır.*

Konya: bataklık kurutulması. *İlgün bataklığının kurutulması için 242.000 liraya ihtiyaç vardır; ama bu sayede yedi köy sıtmadan kurtulacaktır.*

Afyon: dere ve cari suların erva ve ıska kabiliyetlerinin tezyidi için vilâyetlerin mecburiyetinin temini. *Vekâlet de bunu istemekte olup, lâzım gelen teshilât ve muaveneti yapacaktır.*

Kars: kasabaya getirilecek su için yardım yapılması. *Bütçede tahsisat yoktur.*

Trabzon: sıtma aşılaman Araklı dere bataklığının teybisi için bütçeden tahsisat verilmesi. *Bu hususta henüz bir neticeye varılmamıştır.*

Adana: Seyhan ve Ceyhan nehirleri hakkındaki istikşafat pek batı gitmekte olduğundan, tahsisatın tezyidi ve kanalizasyon projesinin biran evvel elde edilmesi. *Adana ovasında mevcut suların men'-i mazarratla emr-i iskanın icrası için 35.000 liraya ihtiyaç vardır; bu hususta bir proje mevcuttur ve Adana ovasının ıslahı için birinci derecede düşünülecek ameliyat, suların men'-i mazarratı ve ikinci derecede düşünülecek ameliyat ise emr-i iskanın icrası olup, men'-i mazarratın icrası için iki suret-i hâl vardır: biri mevcut ırmakların sağ ve sol sahilinde setler yapmak, diğeri ırmakların taşan sularını yatakların istiâp edemeyeceği su miktarlarını bir baraj yapmak suretiyle idhar ederek oradan yatakların kabiliyet-i istiabiyesine göre suyu tedricî sevketmek suretiyle olabilir. Seyhan ırmağına lüzumu olan seddin de projelerinin bir kısmı ikmal edildiği cihetle ikinci suret-i hâl, yani baraj inşaat meselesi düşünülmektedir. Her iki suret-i hâlin herhangi iktisadî ve faydalı olduğu tebeyyün ettikten sonra, kat'i projenin tanzimine gidilecektir. Nirengi ameliyatı ise ikinci derecedeki ameliyattan olup sırf ıska ameliyatına tâbidir ve bu ameliyata ancak suların men'-i mazarratı için yapılması muktezel inşaat projelerinin tesbitinden sonra mübâzeret edilebilir.*

Adana: vilâyetteki bataklıkların teybisi. *Tarsus civarı için bütçeye 150.000 lira konulmuştur.*

İçel: Taşucu'na liman yapılması. *Bu maksatla bir mütehassıs izâm edilecektir.*

Antalya : şehre getirilecek su için bütçe yardımı. *Maliye Vekâleti tahsisat verirse yapılacaktır.*

Samsun : Çarşamba'nın havasını bozan Kör Irmak bataklığının imlâsı; Karaboğaz deresinin tathiri. *İstikşafı icra edilecektir.*

Edirne : bedeli nakliyeyle birlikte yüz bin lirayı aşan ırmak tathir makinesinin Ergene nehrinde çalıştırılması. *Bu yıl Sarhanlı kanalının açılması kararlaştırılmıştır; Ergene tevsii ameliyatı münakasada bulunup ihale edilmek üzeredir. Bu inşaat için bu sene 25.000 lira tahsis edilmiştir; Kurt Ocağı setleri ameliyatı için de bu sene 10.000 lira tahsis edilmiş olup, ameliyat ikmal ettirilmiştir.*

İzmir ve Aydın : Gediz ve Küçük Menderes tathirleri; Cellât bataklığının teybisi ve Menderes'in izale-i mazarratı ile nâfi bir hale ifrağı. *İstikşaf heyetleri bütçede kabul edilince kat'i keşifleri yapılacaktır.*

Bursa : Gemlik'te husule gelen bataklık ve fezeyanın men'i için bütçeden yardım. *Keşfe göre, bu iş için 54.000 lira gereklidir.*

Aydın : Demiryolunun Muğla-Köyceğiz-Fethiye'ye temdidi ve Fethiye limanının tathiri. *Halen imkânsızdır. Aydın Demiryolu tarifelerinin hadd-i asgariye tenzili ve hattın hükümetçe "âtiyen" mübayaası esbabının istikmal. Tarife görülen lüzum üzerine tezyit edilmiştir; nakliye ücretlerinin indirilmesi gereken eşyanın cinsi, menşei, mahrecindeki fiyatı bildirilirse, incelenecektir; hattın müddet-i imtiyaziyesi 1950'de hitam bulacaktır, o zaman iştirası mümkündür.*

Edirne : Şark Demiryolu tarifesinin üçürat-ı nakliyesinin tenzili. *Aydın Demiryolu için verilen cevabın aynı.*

Edirne : Alpullu veya Pavli'ye demiryolu bağlantısı. *50 km, hat 3 milyon lira maliyetle yapılırsa kendi topraklarımız içinde kalırdı; ama bu ekonomik değildir, şose bağlantısı daha uygun olacaktır.*

Kırklareli : Şark Demiryolu eşya-yı ticariye ve ziraiyeyi geç nakletmektedir, ayrıca tarifeleri ağırdır, tedbir alınması. *Bu hususlarda madde tayiniyle şikâyet edilmelidir; tarifeler hakkında Aydın ve Edirne vilâyetlerine verilen cevapların aynı verilmiştir.*

(8) Ticaret İşleri

Kayseri : milli bankaların merkez-i vilâyette birer şube açmaları. *Teşebbüsümüz üzerine İş Bankası açacaktır.*

Sinop : limana uğrayan vapurların İstanbul'a azimetlerinde gece gelmeleri ve ekseriya vakitlerinin muayyen olmaması güçlük yarat-

maktadır. Seyrisefain Müdüriyetine tebligat-ı muktezi yapılmıştır. Balıkçılığın islahı ve asrı vesaitle techizi. Bu bapta erbab-ı servetin birleşmesini ve faaliyete geçmesini teminen muntika Ticaret Müdüriyetine, Sinop Ticaret Odasına ve o havalideki sair Ticaret Odalarına keyfiyetten ehemmiyetle alâkadar olarak teşvikat icrası tavsiye edilmiştir; Vekâlet bizzat uğraşmamakla birlikte, balıkçılığın inkişafını teminen tetkikat icra etmektedir.

Zonguldak : İstihlâk sahasında gümrüklerimiz için tam bir serbesti verilmesi. Vekâlet işe vaz'iyette teşebbüsât-ı lâzımede bulunmuştur. İstihsal müesseselerinin kredi ihtiyacının karşılanması ve "Amele Birliği'nin 200.000 liraya yakın parasını sermaye ittihaz ederek Madenci Amele Bankası vücuda getirmeleri." Bir cemiyetten başka sıfat-ı kanuniyesi olmayan Amele Birliği'ne ait mezkûrûlmiktar paranın kredi müessesesi meydana getirmek üzere tahsisine imkân-ı kanunî yoktur.

Elde mevcut Amele Kanunu mucibince Havza-i Fahime'de 18 yaşından dün amele istihdamı memnu olmasına ve halbuki umumiyetle Anadolu işçisi daha dün yaşlarda bulunmasına binaen Amele Kanununun işbu maddesinin ocaklar haricinde 13 ve dahilinde 15 yaşından dün amelenin istihdamı memnudur şeklinde tādili lüzumu. Havza-i Fahime'de çalışan amelenin asgarî sinleri derdest-i tanzim bulunan İş Kanunu lâyihasında diğer memalik-i mütemedinede kabul edilen hadler dairesinde tesbit edilecektir. Kömür istihsalinden belediye ve idare-i hususiye namına bir resim tefriki. Muvafık değildir. Hükümetçe Ereğli şirketinden alınan ve senevi 5.000 lira kadar tutan Şimendifer hissesinin bermucib-i kanun Belediyeye terki. Bu dahi muvafık olamaz.

Şebinkarahisar : madenlerin keşfi için mütehassıs getirilmesi. Avrupa'dan uzmanlar getirip her tarafta mahsus bu gibi madenler hakkında inceleme yaptırılmıştır; verilecek kanaatbahş raporlara göre icabına tevessül olunacaktır.

Ordu : Seyrisefain vapurlarının uğramasının temini. Vapur sayısı arttırılınca gözönünde tutulacaktır.

Giresun : Tirebolu Ticaret Odasının yeniden açılması. Düşünülecektir. Seyrisefainin koyun nakliyatı için talep ettiği fahiş fiyatın hadd-i itidale indirilmesi. 1927 tarifesi Seyrisefain Meclis-i İdaresi tarafından tanzim ve Vekâletçe tasdik edilmiştir; bu talep gelecek yılın tarifesinde gözönünde tutulacaktır.

Kars : milli sermayeli bankalardan bir ikisinin şube açması. Henüz dağıtmaya müsait olmayan milli sermayemizin inkişafında

bankaların gube küşadı ciheti nazar-ı itibare alınacaktır. Ormanları korumak için Göle'deki kömür madenlerinin işletilmesi; yarısı halk tarafından tediye edilmek üzere hızar fabrikaları şirketleri tesis edilmesi. Bunlar mahallen teşkil edilecek şirketlerle kâbidir.

Artvin : meyvalar harice ihraç edilemediğinden konserve ve müskirat fabrikaları açılması. Bu hususta yardım yapılabilmesine bütçe imkânları müsait değildir; ancak sermayedar şirketleriyle gerçekleştirilebilir. Murgul ve Hod madenlerinin biran evvel eshabına tefviz ve gayr-i mekşuflarının taharrisi için müsaade itası.

Erzurum : şeker fabrikası açılması. Düşünülecektir.

Adana : pamuk mevsiminde fazla amele girmesinin temini. Nazar-ı dikkate alınacaktır.

İçel : maden keşfi için mütehasıs iz'amı. Vekâlet mühendislerine tetkikat yaptırmaktadır.

Adana ve Mersin : turfanda meyva vb. sevk ve ihracının sağlanması. Seferlerin tezyidi için Seyrisefain Müdüriyet-i Umumiyesine yazılmıştır; idare teshilât göstermektedir.

Aksaray : Şeker pancarı ziraatine bittecrûbe müsait arazi bütün ihtiyacı temine kâfi, kudret-i elektrikiyeyi de hâvi olduğundan, hükümetçe tesis ve inşası mutasavver son sistem şeker fabrikasının, halkın da iştirakiyle burada kurulması. Su vb. şartlar araştırıldıktan sonra yer belirlenecektir; bu teşebbüsün halk sermayesiyle yapılması istenmektedir, hükümet de kanunî müzaheret gösterecektir.

Antalya : İtalyan gemilerinden daha pahalı olan Seyrisefainin, Rodos, Sakız ve Sisam'a sevkıyat için navlunlarını hadd-i itidale getirmesi. Gelecek yıl tarifesinde bu dilek dikkate alınacaktır.

Isparta : muattal iplik fabrikasının çalıştırılması için yarım milyon lira sermaye-i mütedavile temini. Bu para mahallen ve alâkadarlar tarafından sağlanmalıdır. İmâl edilecek halıların satışı için hariçteki mümessillerimizin esaslı ve müsbet tavassutu. Debağat fabrikasının muvakkat bir zaman için Kazanç ve İstihlâk (Muamele) vergilerinden affı ve banka kredisi temini. Buna imkân yoktur; ancak Teşvik-i Sanayi Kanunundaki evsaf-ı lüzımeği taşırsa, mevadd-i mamule nisbetinde prim için muavenet ruhsatnamesi istihsal edilmek şartıyla salıfüzük vergilerden muafiyet tabiidir.

Burdur : dokumacılığın asrileştirilmesi. Bütçe yardımı elverişli değildir.

Kocaeli : külliyeñi mısır, patates ve meyve mahsulünün değerdendirilmesi için ispiro ve şeker fabrikası açılması. *Bunlar külliyeñli sermayeye mütevakıftır; diğerd fabrikaların istihsalât ve muamelâtının vereceğid tecaribe tâliki uygun olur.*

Bolu : Düzce tütün mahsulünün müteferrik satışının men'i ve borsada temin-i fûruhtunun istikmali ve zirai kooperatifler teşkili için Ziraat ve Ticaret odalarının mütalâaları alınarak makamât-i aidesi nezdinde temenniyatta bulunması. *Tütün alımsatımının borsada icrası istenilir ise de, depo temin edilinceye kadar imkânsızdır.*

Manisa : Sarayköy ve Keçiborlu kükürt madenlerinin işletilmesi. *Bütçe imkânları içinde hemen yapılacaktır.*

Aydın : Nazilli'de 1,5 milyon kg. pamuk mahsulü için ipkik fabrikası açılması. *Bütçe imkânları içinde yardım yapılacaktır.*

İzmir : büyük kasabalarda senenin muayyen zamanlarında sergiler ihdası. *Nazar-ı itibare alınacaktır.*

Bursa : ipek böceğid, koza ve tohumları ihracının temini. *Rusya'ya senevi bin kg., Suriye'ye, müşteri bulabildiğimiz takdirde bilâ miktar ipek böceğid tohumu ihraç edebileceğimiz mezkûr hükümetlerle aktolunan ticari muahedelerde münderiçtir. Balkan hükümetleriyle yapılacak antlaşmalarda da gözönünde tutulacaktır.*

İstanbul : bağcılar tarafından birkaç yerde müskirat fabrikası açılması. *Müskirat İdaresine yazılmıştır.* Şark Demiryollarının pahalılığına mukabil, Seyrisefain ve diğerd şirketler tarafından rekabet edilmesi esbabının temini. *Alâkadarlara yazılmıştır.* İstanbul liman işleri ve tahmil ve tabliye muamelâtının mütehassıs bir heyet tarafından teşkik olunarak ve Avrupa'dan mütehassıslar calbedilerek onların vereceğid istikamet dairesinde temsilyeti, Şirket-i Hayriye biletlerinin mütedil hadde tenzili ve seyr-i sagirenin tanzimi. *Ticaret Vekâleti İstanbul iktisadiyatıyla alâkadardır; özellikle tütün ve halıcılıktaki sıkıntının izalesi için tedabir-i lüzime almaktadır.* Şirket-i Hayriye'de hükümet komiseri murakabe yapmaktadır. *Lîman Kanununun 10. maddesi muclbince altı ayda bir Ticaret-i Bahriye Müdiriyetinde komisyon toplanıp seyr-i sagir ücretatını tesbit etmektedir; halen yeni tarife hazırlanmakta olup, ayrıca Boğaz seferleri için idareye yazılmıştır.*

Kırklareli : Demirköy kazasındaki demir madenlerinin işletilmesi. *Tetkik edilmekte olup, yararlanılacak demir varsa, gereklid tedbirler alınacaktır.*

(9) Ziraat İşleri

Kayseri ve Kastamonu : daha çok ve çeşitli etkenlerle orantılı olarak tarım araçları dağıtılması. 1927 bütçesinde tavis ald-ı ziraiye tahsisati yoktur; idare-i hususiye bütçelerinden temini şayan-ı arzudur.

Kastamonu : fayda sağlamayan Ziraat Odasının Ticaret Odası ile tevhid-i Ziraat Odalarını fayda sağlamadıkları doğrudur; ıslahları için hazırlanan lâyiha Meclise sunulmak üzere dir.

Yozgat : köylüye alât-ı ziraiye, pulluk ve kalbur makineleri tevzi, 1927 bütçesinde tahsisat yoktur. Tiftikçiliğin ıslahı için damızlık teke celbi idare-i hususiye bütçesine mebatûğ-i lâzumenin vaz'i gerekir.

Kastamonu : orman mahsullerinin ıslahı için kanunların tādili, fen memuru ve muhafız teşkilâtı yapılması. Yeni Orman Kanununda gözönüne alınacaktır.

Şebiri Karahisar : tütün ekimine yeniden izin verilmesi (yılda en az 300 ton çıkabilir). İncelenip nitelik ve nicelikçe uygun bulunmadığından Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanmıştır; değiştirilemez.

Samsun : köylüye taksitle tarım araçları dağıtılması, 1927 bütçesinde tahsisat yoktur, ihtiyacı Ziraat Bankasına başvurularak karşılanabilir.

Ordu : köylünün kullandığı bir çift öküzün Hayvanat-ı Ehliye rüsumundan istisnası. Bu Maliyeyi ilgilendirir, ama çiftçinin terfih-i ahvâli için gerekli girişim yapılacaktır.

Kars : ormanların işletilmesine izin verilmesi. Kurallar uyarınca işletilmelerine zaten izin verilmektedir. Erzurum'a bağlanan Oltu kazası ormanlarının Göle'ye yakın kısmının Kars'ta ihdas edilecek Orman Müdüriyeti aracılığıyla yönetilmesi. Erzurum Orman Müdüriyetinin Kars merkezine nakli Trabzon Müdüriyetine sorulacaktır. Yıkılan kasaba ve köyler için ahaliye meccanen kerestelik itası. Erkân-ı Harbiyenin menâk-ı memnuası dışındaki ormanlardan İntifa Kanunu mucibince parasız kerestelik eşcar verilmektedir. Ormanların teksiri. Teşkilâtı genişletmeye 1927 bütçesi imkân vermemektedir.

Artvin : köylere baltalık ayrılması. Kanunlar müsoit değildir.

İçel : ormanların mahalli zenginliği arttıracak şekilde ıslahı ve mamulâtının sekteden vikayesi. Orman Nizamnamesi tādili ve Orman Kanunu hazırlıkları ilerlemiştir.

Antalya : Orman mahsulleri fiyatlarının azaltılmasıyla ecnebi keresteyle rekabetin temini. 504 sayılı kanun ve 22 Nisan 1340 tarihli kanunun 7. ve Orman Talimatnamesinin 2. maddeleri ahkâmınca raiy-i belde nazarı dikkate alınarak meclis-i idare heyetlerince tanzim ve vekâletçe tasdik edilerek meriyete konulmuştur; kereste tüccarları zarara giriyor mu diye inceleme yapmaları Antalya Başmüdürlüğüne bildirilmiş, fakat tüccarlar defter göstermeye yanaşmamışlardır. Bedel fahiş değildir. Ama Amerika'da ormanlar asri tesisat ve teşkilâtla işletildiğinden onların ürünü daha ucuz olmaktadır; bizde de şirketler teşkiliyle son sistem işletme yapılmalıdır. Ahaliye İntifa Kanunu mucibince izin verilmesi, İntifa için Antalya Başmüdürlüğüne ve Vilâyete yazılmıştır.

Eskişehir : düşmanın tahrip ettiği köylerde daha iki yıl bedava kereste kesme izni verilmesi. 18 Haziran 1338 tarihli kanun gereğince mahalli ihtiyacat karşılanmaktadır.

Kütahya : köylünün odun ihtiyacı için maktaların vaktüzamanında iraesî. 504 numaralı kanun uyarınca geçici ve kesin plânlar tanzim ve makatan her sene irae edilmektedir.

Bolu : tarife bedelinden dün olmamak şartıyla orman ihalelerinin mahallerince bilâ istizan icrası. 799 sayılı kanun gereğince bu hak Vekâletindir; tadilât gayr-i mümkündür. Ormanların şekli idareleri hususunda bir kanun tanzimi, orman muamelelerinin orman dahilinde ikmalıyla eşcarın serbest olarak nakil, imal ve fûruhtunun temini. Kanun Meclise sunulmak üzere. Göynük ve Mudurnu kazalarına ziraat memuru tayini; çiftçiye alât-ı ziraiye tevzî; damızlık hayvan mübayaası. Bütçe müsait değildir. Damızlığa elverişli olmayan hayvanatın ihsa amelîyesine tâbi tutulması. İslah-ı Hayvanat Kanunu mucibince, bu, idare-i hususiyelerin işidir.

Kocaeli : Orman Nizamnamesinin halkın yararına göre tādili. Yeni Orman Kanunu genel yararı sağlamaktadır.

İzmir ve Manisa : her kazaya birer baytar tayini. Her kazaya yetecek sayıda baytar yoktur; kaldı ki Doğuda veba-yı bakri çıktığı için Batıdan 66 baytar yollanmıştır.

Muğla : Orman Nizamnamesinin değiştirilmesi. İkmali kuvve-i karîbeye gelmiştir.

Aydın : hayvanat-ı muzırta ile mücadele edilmesi. Vekâlet bununla meşguldür fakat meselâ zeytin sineği mücadelesi, zeytinliklerimizin vûs'atine ve tahsîsatın cüz'iyetine mebnî, ancak 7-8 yüz

bir ağaca tatbik olunabilecektir; 12 Şubat 1340, 17 Şubat 1341 tarihli kanunlar mucibince vilâyet hissesi olarak tefrik edilen davar vergisi hisse-i ianesi mukabili arazi kıymeti üzerinden tahakkuk eden vergi mecmuunun nisfinin umur-u ziraiyeye tahsisi hakkında tanzim edilen lâyiha Meclise derdest-i takdimdir, bu kanun çıkarsa daha geniş mücadele mümkün olacaktır. Çal kazasına Amerikan asma çubuğu itası. Gelecek yıl nazar-ı itibare alınacaktır. Ziraat Odalarının ıslahı. Yeni kanun Meclise sunulmak üzeredir. Tohum ıslahı için vilâyet merkezinde şube teşkil. Bu iş pahalıdır ve gerçek uzmanlık gerektirmektedir. Eskişehir'de ve Halkalı Ziraat Mektebinde halen birer müesese vardır, bütçe imkânlarına göre ileride çeşitli istasyonlar açılacaktır. Artezyen kuyuları açılması. Vekâlet tahsisatı nisbetinde hafriyata başlayacaktır. Aydın Çiftçiler Bankasına vekâletin muaveneti. Maddî yardım imkânsızdır. Alât ve edevat-ı ziraiye itası. Tahsisat yoktur; bunların idare-i hususiye bütçelerinden temini mümkündür.

Izmir : portakal ve limon fidanlarının bilâ rüsum ithali. Gözönüne alınacak ve gerekli girişim yapılacaktır.

Bursa : ormanların hüsn-ü muhafazası için muktezi ıslahat. Vekâlet bununla meşguldür.

İstanbul : zürraa tohumluk ve alât-ı ziraiye tevzii, Tahsisat yoktur.

Üsküdar kazasında nümune tarla yapılması. 1927 bütçesinde nümune tahsisatları mülğadır; bu iş idare-i hususiyelere devredilmiştir.

Kırklareli : tohum ıslahı. Halkalı ve Edirne mekteplerinde kurulan ıslah istasyonlarının faaliyeti arttırılacaktır. Taksitle zirai alât tevzii. Tahsisat yoktur. Vilâyetin kâmilen ormanlık olan şimal aksamında senevi 15-20 milyon okka kömür imâl edilmekle birlikte, Bulgar rekabeti karşısında faydasız kalmaktadır. Sermaye birleştirilip şirketler kurulursa her türlü rekabete karşı gelmek imkânı olur. Orman Nizamnamesinin tâdili. Yeni Orman Kanunu Meclise sunulmak üzeredir.

(10) Maarif İşleri

Kırşehir : orta mektepte kızlar için bir şube açılması. Asgarî beş kız velisi, kızlarını erkek orta mekteplerinde okutmak üzere müracaat ettikleri takdirde, Maarif emirlerinin muvafakatlarıyla orta mektep muhtelîl hale ifrag olunabilir. Hacı Bektaş'ta Evkaf'a ait binanın ikmaliyle bir yatı mektebi tesisi veya mevcut yatı mektebinin

mahall-i mezkûre nakli. *Vekâlet bütçesinde yatı mektebi açmaga imkân yoktur; gelecek sene tahsisat ifrazı mümkün olursa, memnu- niyetle açılacaktır.*

Zonguldak : kız orta mektebi ve çocuk yuvası açılması. *Muallim az ve bütçe dar olduğu için ancak muhtelit tedris mümkündür. Çocuk yuvastıysa vilâyet bütçesinden açılabilir.*

Kastamonu : orta ve yüksek tahsil için her sene iki kız ve iki erkek çocuğun ücret-i tahsiliyesi idare-i hususiyeden verilmek üzere İstanbul ve mahall-i saire liselerinde tahsillerinin temini; ayrıca üç kız üç erkeğin de Vekâlet tarafından meccanen tahsil ettirilmesi. *İstanbul âli ve tâli mekteplerine her zaman talebe kabulü mümkündür; ancak leyli-meccanî okumak, 910 numaralı kanuna göre müsabaka imtihanıyla ibraz-ı ehliyete mütevakkıftır. Yeni bir erkek muallim mektebi inşası. Programa dahildir; binalar için vekâlet bütçesine idare-i hususiyelerden temini iktiza eden % 10'lar hadd-i kifayeye bâliğ olduğu takdirde Kastamonu Muallim Mektebinin inşasına başlanacaktır. Üç yatı mektebi açılması. Vekâletçe yeni yatı mektepleri açılmamakta, mevcutları da idare-i hususiyelere devredilmektedir.*

Şebn Karahisar : Orta mektebe Fransızca muallimi tayini. *Fransızca muallimi bulunamamakta, ancak tedbir alınmaktadır.*

Amasya : Maarif vergisinin fazlalığı ve ağırlığı itirazatının tetkikinde Ticaret Odalarından ve belediyelerden âzâ bulunması. *Esasen Maarif vergisi tâdil olunarak muayyen vergiler üzerine kesri munzam ilâvesi şekline inkulâp edecektir.*

Tokat : Zile ve Erbaa'da birer orta mektep açılması. *İmkânsızdır.*

Ordu : Beş senede vilâyetin her yerinde ilk mektep açılmasının temini. *Esasen her Maarif Eminliği muntikasında beş senelik bir Maarif Programı ihzar edilmiştir; 1927 nihayetinde hitam bulacak olan bu program üzerinde çalışılmaktadır. Tedrisat vergisinin ıslahı. Nazar-ı itibare alınmıştır; kesri munzam şikâyata meydan bırakmayacaktır.*

Trabzon : açılması mutasavver lisenin Ünye'de küşadı. *Anaısr-ı talimiyenin kifayetsizliği ve bütçe müsadesezliği hasebiyle imkân yoktur.*

Rize : lise açılması. *İmkân yoktur.*

Giresun : emval-i metruke binalarının Maarif'e devri. *Gözöntine alınarak girişimde bulunuldu.*

Kars : Ardahan, Kars, Karakurt yatı mektepleri masraflarının idare-i hususiye bütçeleri lâıyıkıyla temine kâfi gelmediğinden bütçeden yardım yapılması. Bunların vekâlet bütçesiyle idaresi düğünül-mektedir. Tam devreli lise açılması. Bütçe yetersizdir. Kars'taki orta mektep muhtelit hale getirilebilir. İzcilik teşkilâtına gelecek yıl daha çok önem verilecektir.

Mersin : İnhisarlara ve Muamele vergisine Mektep vergisi karşılığı bir miktar zam yapılması. Yeni Maarif vergisi kanunu lâıyhasında bu durum ıslah edilmiştir. Muvazene-i umumiyeden idare-i hususiyeye muavenet edilmesi. İmkânsızdır.

Adana : muntika lisesi kadrosunun tevsi. Adana Lisesi şubesi olarak orta mektep açılacaktır. Leylilik ücretinin tenkisi ve her kazadan muayyen nisbette talebe kabulü. Kanun-u mahsus ahkâmınca müsabaka imtihanıyla meccani talebe kabul edilmektedir. İdare-i hususiyelerden kazalara tevzi ve tahsil olunan vergilerin emir ve tarhında daha ziyade müsbet ve muayyen hususata istinaf ettirilmesi. Maarif vergisi mevzuu hâll edilmiştir.

İçel : yüksek bir leyli mektep açılması; her sene zeki ve muktedir çocuklardan leyli mekâtibe meccanen alınması. Muallim mektepleri tamamen leyli ve meccanidir; muntikalarındaki vilâyetlerden her yıl sayısı belirlenerek talebe alıyorlar. Bir sanayi mektebi açılması. Yeniden tetkikatta bulunulduğundan vaad olunamaz.

Konya : Muallim Mektebinin tezyidi ve muallim ihtiyacının temini. Konya'nın muntika maarif merkezi ittihazıyla mülki ve askerî mekteplerin tesisi. İnşaata karar verilmiştir. Esasen muntika merkezi olan Konya bir kat daha takviye edilmiştir.

Antalya : Isparta ve Burdur vilâyetlerinin de istifadesini temin edecek bir lise açılması. İmkân yoktur.

Isparta : Tedrisat vergisinin diğer tekâlife kesr-i munzam halindedir flâvesi. Yeni vergi öyle olacaktır.

Bolu : mülga sanayi mektebi yerine muallim mektebi açılması; erkek orta mektebinin leyli liseye tahvili. Muallim mektebi ve lise imkânsızdır. Darüleytam'ın leyli yatı mektebine kalbi veya talebesinin diğer vilâyetlerin leyli yatı mekteplerine tevzi. Darüleytam talebesini dağıtmak selâhiyet haricidir. Düzce ve Gerede'de inşasına başlanan mektep binalarının tesri-i ikmalî. Bu hususta muntika Maarif Emîni-nin dikkati çekilmiştir.

Eskişehir : Sivrihisar kazasında orta mektep ve her yirmi köyün ortasında bir köy yatı mektebi açılması. Halen imkânsızdır.

Kütahya : köy mekteplerinin bittevhit yatı mekteplerine çevrilmesi. *İmkânsızdır.*

Afyon Karahisar : ilk mekteplerin idaresinin muavezene-i umumiyyeye alınması. *Bu devlet meselesidir; Vekâlet lüzum görmemektedir.*

Muğla : mevcut mektebin muallim mektebine çevrilmesi. *Elverişli değildir. Milâs ve Selimiye'de birer yatı mektebi açılması. Maarif Eminliğinin dikkati çekilmiştir.*

Manisa : Köylerde yatı mekteplerinin tezyidi. *Her köyde mektep küşadı halen imkânsızdır. Erkek orta mektebinin liseye tahvili. Bir kız orta mektebi açılması. İmkânsızdır. Kaza merkezlerinde ikmal mekteplerinin teşkil. Mıntıka Maarif Eminliğinin dikkati çekilmiştir.*

Aydın : lise açılması. *Mümkün değildir.*

İzmir : beş-on köy birleştirilerek yatı mektepleri tesisi; köy imamhatiplerinden tedris hakkının nez'i; köy ihtiyar heyetleri için kaza merkezlerinde ve münasip aylarda kurs açtırılması. *Mektep muameleleri ve kurs açılması hakkında Maarif Eminliğinin nazarı dikkati celbedilmiştir.*

Çanakkale : Muallim bulunmayan yerlerde ehliyetnameli muallimlere müsaade olunması. *Lüzum ve imkân yoktur. Muallim Mektebi açılması. Ehemmiyetle tetkik olunmaktadır.*

(Bursa) : İnegöl kazasında bir orta mektep ve kız lisesi açılması. *İmkânsızdır.*

İstanbul : Ramî ilk mektebinin tam devreli olması; Eyüb'e ilk mektep inşası ve orta mektep açılması, Rüştüye mektebine kışık teneffüshane yapılması. Bakırköyde orta mektep, Boğaz halkı için Baltalimanı'nda Damat Ferit yalısında lise açılması; Kandilli kız mektebinin tam devreli liseye kalbi, Üsküdar'da müceddeten lise binası inşası, Kadıköy orta mektebinin liseye tahvili. *İlk mektepler hakkındaki temenniyat mıntıka Eminliğine bildirilmiştir. Eyüb'e orta mektep açılması düşünülmektedir. Diğer taleplerin ifası imkânsızdır.*

(11) Sıhhiye İşleri

Muhtelif şekil ve suretlerde sıhhiye teşkilâtının tevsii ve tezyidi ve yeniden etibba tayin hususlarında vilâyet kongreleri temenniyyatına Sıhhiye Vekâletinin cevapları :

Kayseri : Malarya emrazına karşı Kayseri, Cilbik ve Sultan sızıklarının kurutulması. *1928 bütçesine fazla tahsisat konabilirse,*

Kayseri mücadele muntkasına ithal edilerek bataklıklar kurutulacaktır.

Sinop : İdare-i hususiyeye ait hastanenin muvazene-i umumiye'ye alınması. İmkân yoktur. Mûnhal tabipliklerin doldurulması. Mûnasipleri tetkik, taharri ve tayin edilmektedir.

Kırşehir : Bulamaçlı kaplıcasına yardım yapılması. İmkân yoktur.

Zonguldak : Frengi mücadelesi yapılması. 1928 bütçesinde Frengi tahsisatı arttırılırsa, bu mevzuya daha ehemmiyet verilecektir. Divrik kasabasında dispanser açılması. Halen imkânsızdır.

Bolu : Bolu ve Düzce hastanelerinin muvazene-i umumiyeye alınması. Muvazene-i hususiyelerce idaresi zaruridir. Kaza dispanserleri beşer yataklı olup tahsisatları buna göredir; yatak sayılarının ona iblağı ve Akçaşehir'de bu sene dispanser açılması imkânsızdır. Belediye varidatı mûsait olmayan yerlerde kâbilelerin idare-i hususiyelerce istihdamı. Bütçelerin tetkikinde nazar-ı itibare alınmaktadır. Sitma mücadele teşkilâtı yapılması. Tahsisatın tezyidine bağlıdır.

Kütahya : Gediz kazasının Murat dağında sanatoryum tesisi. Şimdilik imkânsızdır.

Ordu : Emraz-ı zühreviye mücadelesi yapılması. Gelecek sene tahsisat konabilirse girişilecektir.

Kars : Yedi-kazadan dördünde dispanser tesis edilmiştir. Merkezde nümune hastanesi kurmayı vekâlet istemekle birlikte bütçe mûsait değildir. 1928 bütçe imkânları elverirse, Frengi ve Sitma mücadelesi istekleri gözönüne alınacaktır.

Konya : 1928 bütçesi elverirse, Frengi ve Sitma mücadelesi gözönüne alınacaktır.

Antalya ve Aksaray : 1928 bütçesi imkân verirse Sitma mücadele teşkilâtı kurulacaktır. Aksaray hastanesi inşaatı vilâyet idare-i hususiyesi tarafından ikmal ve tesisatı vekâletçe temin edilecektir.

İstanbul : Unkapanı - Eyüp - Fatih - Aksaray vasatında bir hastane tesisi. İstanbul Şehremanetine yazılmıştır. Eczacıların teftişi. Bu mevzua önem verilmektedir. Yakında tarife usulünün tatbiki başarılabacaktır. Mütetabbiplerin önlenmesi. İcra-yı Tababet Kanunu Meclise sunulmuştur. Yeni kurulacak şirket ve kurumlarda çalışanlara bakmak üzere tabip bulundurmaları. Ticaret Vekâletine yazılmıştır.

Muğla : Milâs kazasının bazı kurrası geçen yıl Sıtma mücadelesi muntıkasına alınmıştı; tahsisat arttırılırsa Frengi ve Sıtma mücadelesi menatıki tevsi edilecek : Fıtlıye ve Köyceğiz de alınacaktır. Nahiyelere tabip tayini, İmkân yoktur.

Mersin : İdare-i hususiyeye bütçe açığı için bu yıl bakanlık yardımını imkânsızdır.

Adana : Üç senedir başarılı Sıtma mücadelesi yapılmakta olup, tahsisat arttırılırsa teşkilât genişletilecektir. 1928'de tahsisat arttırıldığı takdirde Kars (?), Zevahadriye, Kozan gibi ova aksamına da teşmil edilecektir. Memleket hastanesinin muvazene-i umumiyeye idaresi, İmkânsızdır; gelecek bütçede tahsisat alınabilirse nakdi muavenet yapılabilir.

Çanakkale : Lapseki kazasının nahiyelerine tabip tayini, İmkânsızdır.

(12) Ziraat Bankası İşleri.

Banka'nın Meclis-i İdare Reis Vekili Saracoğlu Şükrü imzasıyla verilen karşılıkta, kongrelerin tek tek dilekleri cevaplandırılmadan önce, "muamelâtın tevsi" yolundaki genel istek hakkında bir açıklama yapılmıştır. Banka'dan beklenen, "çiftçiyi her türlü ihtikâr menbalarına müracaatten vareste kılabacak kâfi ve müessir tedabirin itihazi"dır.

Ziraat Bankası, önceleri sadece emval-i gayr-i menkule ipotegi karşılığı ikrazatta bulunuyordu. Sonradan kısa vadeli ve müteselsil kefaletli şahıs borçları da vermeye başladı; bu krediler, tohumluk vb. alımı için 200 liraya kadar veriliyordu. Arazi iştirâ ve imarı için verilen fevkalâde krediler bundan hariçti. Bankanın bütün kredi ihtiyaçlarını karşılamaya gücü yoktur. Ona düşen görev, yerine ve en yararlı kredileri vermektir. Genellikle tarım dışı amaçlara harcandığı saptanan uzun vadeli krediler, ayrıca banka sermayesinin seyyaliyetini kaybettirmekte, on yıl sonra tahsil de bazan güç, bazan imkânsız olmaktadır. Bu durumda banka, müteselsil kefaletli ve kısa vadeli kredilere ağırlık vermekle, amaca uygun davranacağı kâimsındadır. Başlangıçta bu tip kredi, yalnız tohumluk vb. için verildiği halde, 1924'ten itibaren özellikle ihraç ürünlerinde, kablelidrak istihsal masrafları için de verilmektedir. Banka yalnız sermayesini değil, tevdiatin kabil-i tenmiye kısmını da kredi vermekte kullanmaktadır. Bağcılar ve Tütüncüler kooperatiflerine, Trakya ve Uşak şeker fabrikaları için pancar yetiştiricilerine ayrıca krediler açıl-

miştir. Bazı kongrelerin, amaca aykırı hareket edildiği yolundaki iddiaları doğru değildir.

	BİN TL.	1922	1923	1924	1925	1926
Kâbil-i tenmiye sermaye		8.112	10.938	10.960	13.784	13.467
Gayr-i menkul teminatlî ikrazat		3.680	5.828	16.089	13.291	14.007
Menkul teminatlî ikrazat		32	70	1.071	1.870	2.533
Kefalet-i müteselsileli ikrazat		680	1.083	5.379	4.773	3.951
İkrazat-ı ziraiye yekûnu		4.377	6.991	17.039	19.934	20.490

Şurasını da belirtmek gerekir ki, Ziraat Bankasının karşılayamayacağı geniş kredi ihtiyacı için, 21 Nisan 1340 tarihli kanunla kurulan İtibar-ı Zirai Birlikleri İzmir ve havalisindeki bazı yerler dışında hâlâ örgütlenememiştir.

1. Samsun: İşlemlerde sürat ve besatet. Mevcuttur. Mesdut Terme Sandığı'nın yeniden açılması. Bıraktığı kâr, maaşat ve masarifat-ı umumiyeye yetmemektedir. Şubelerin sermayesi de memurları da mahallî olmak zorundadır. Merkezde memur yetiştirmek için bir mektep açılmıştır. Banka, ileride sermaye arttıkça yeni şubeler açmaya hazır olabilecektir.

2. Aydın: Banka'nın işletme masrafları yüksektir (birçok yerde zararına şube ve sandık çalıştırılmaktadır). Bu nedenle faizler % 9'dan daha ehven tutulamaz; alınan komisyon da kaldırılamaz. Ardiye ücretinde Bankanın temettü maksadı yoktur; Bankanın verdiği depo kiralalarının karşılığı olarak alınmakta ve borçluların depoları olunca, emtia-yı merhunenin kendilerinde kalmasına muvafakat edilmektedir. Mahsulât-ı ziraiye avansının piyasanın vaziyet-i âtiyesine tâbi tutulmaması. Behin kıymeti düşünce, farkın nakit veya mal olarak alınması kuralı değiştirilemez. Gayr-i merhun emtianın müsait depolarımızdan yararlandırılması isteği gözönüne alınmış ve uygulamaya başlanmıştır. Ziraat Odasının sorumluluk ve denetimi altında, istikrazatın meydu lehine sarfı teklifine gelince, kırtasiyenin yaratacağı güçlük, sağlayacağı yarardan az olarsa, Banka da buna taraftardır.

3. Çanakkale:

- Merkezden yapılmakta olan iskonto muamelelerinin ve mahsulât-ı ziraiye ikrazatının kazalara da teşmili.
- Tütün, pamuk zürrama kablelidrak ikrazat yapılması.
- İstikraz müracaatlarının süratle intacı.

- d — Zürra zimmetindeki matlubatın iki sene müddetle tecili,
 e — İkrazat müddetinin üç seneye iblağı,
 f — Mahsul olmadığı senelerde banka matlubatının sene-i âtiyeye tecili.

Cevaplar : — *müsait yerlerde mezuniyet verilmektedir, c — Taleplerin derhal tervici kullanılabilir para durumuna bağlıdır; eşkal ve merasimin sadeleştirilmesi yeni kanunlara göre düzenlenmekte olan talimatnameyle mümkün kılınacaktır. f — Yürürlükteki talimatname izin vermemektedir, e — Şimdilik imkânsızdır.*

4. Edirne, Kırklareli, Kars, Artvin, Erzurum, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Trabzon, Ordu, Konya, Aksaray, Niğde, Antalya, Isparta, Burdur, Şarkî Karahisar, Eskişehir, Kütahya, Afyon Karahisar, Bilecik, Kocaeli, Bolu, Adana, Mersin, İçel, Maraş, Gaziantep: yukarıdakilerden başka, intikal muameleleri tamamlanmadan gayr-i menkul karşılığı ikrazat yapılamamasından şikâyet edilmektedir. *Bu gibi himseler kefalet-i müteselsile ile kredi alabilirler.* Banka'nın amacından uzaklaştığı hakkındaki tenkit ise haksızdır; sermayeden başka uzun vadeli mevduat da zürraa ikraz edilmektedir. Emre amade tutulmak zorunda olan kısa vadeli ve ihbara gayr-i tâbi mevduat ise borç verilemez. Bu meblâğlar, en çok 30 gün vadeli polişe iştirası gibi ticari muamelâtta kullanılmaktadır.

5. Manisa, Denizli, İzmir: *temennileri umumî mütalalarda karşılanmıştır.*

Vilâyetlerin dileklerinin yararlanılacak yanları gözönünde tutulmuştur.

Bu istekler, CHF yere! örgütlerinin ne gibi konularla ilgilendiklerini ortaya koymaktadır. Bir kere, bu örgütlerde görev yapan partililer, belli ki, egemen sınıfın üyeleri ya da çıkarlarının temsilcileridir. Durumlarını daha da düzeltmek için, devletin çeşitli desteklerini aramaktadırlar. İstekleri, daha çok il ve ilçe merkezlerine ilişkindir; köylerin ve köylülerin pek az sözü geçmektedir. Ucuz ve bol kredi sağlanması, demiryollarının ve başka ulaşım olanaklarının artırılması ve taşıma ücretlerinin azaltılması, özel idare işlevlerinin (ve maddî yükünün) genel bütçeye yıkılması, doğrudan vergilerin kaldırılması yahut hafifletilmesi, ürünleri değerlendirecek (ve iş bulma olanakları yaratacak) hafif endüstriler kurulması, sağlık nedenlerinden çok arazi kazanmak için bataklıkların kurutulması, giderleri genel bütçeden karşılanmak üzere okulların çoğaltılması, te-kellerin yerlerini özel girişime bırakmaları... hep yükselme yolun-

daki genç bir burjuvazinin isteyecekleri şeylerdir. Hatta bu sınıf gayr-i menkul vakıflara ve metrukeye bile göz dikmiştir. İşçi sınıfının anıldığı bir nokta, açıkça onun yararlarına karşıdır. (Zonguldak Vilâyet Kongresinin Ticaret Bakanlığından istekleri!)

Öte yandan, ölçülerin birleştirilmesi dışında, o yıllarda gerçekleştirilen düzeltimlerden hemen hiçbiri için, bu tabandan gelen bir istek olmadığı da dikkati çekmektedir. Ashında, CHF vilâyet kongreleri delegelerinin, parti içinde ilerlemenin, halkın gereksinimlerini doğru yansıtmaktan çok, ileri gelenlerde olumlu bir izlenim uyandırmaya bağlı olduğu bilinciyle hareket ettikleri de belli olmaktadır.

Bakanlıkların yanıtları, gerçekçi ve çoğu kez örgüte karşı daha geniş halk kitlelerinin yararlarını kollayıcı nitelikte olmakla birlikte, çok-partili bir ortamda bir iktidar partisinin taban isteklerine karşı gösterilmesi doğal yatkınlıktan çok uzaktır. Birçok dilekler olumsuz karşılıklarla kestirilip atılmaktadır. Devletin ekonomik yardımının istendiği kimi konularda da, yerel olarak sermayelerin birleştirilip şirketler kurarak özel girişimci çözüm önerilerinde bulunulması da dikkate değer.

İki yılda parti vilâyet kongrelerinin havasının ne kadar değiştiği de, dolaylı olarak yapılabilecek bir gözlemdir.